

Р.В. СОПІВНИК

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
Є. ПЕТРУШЕВИЧА: ПОШУКИ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ**

Монографія

Київ - 2016

УДК 93/94:32.019.5 – 044.22:37 (092)

ББК 63.3+74

С64

Рекомендовано Вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол № 5 від 23 листопада 2016 р.)

Рецензенти:

Шевченко Г.П., дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, директор Науково-дослідного інституту духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Канішевська Л.В., доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України

Москалюк М.С., доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Сопівник Р.В.

Громадсько-політична діяльність Є. Петрушевича: пошуки виховного ідеалу: [монографія] / Р.В.Сопівник. – К.: «ЦП Компринт», 2016. – 106 с.

ISBN

Монографія присвячена реконструкції біографії, життєвого шляху і громадсько-політичної діяльності відомого, але не достатньо дослідженого в історичному та педагогічному плані державного діяча часів Української національно-демократичної революції 1917-1921 р., лідера Західно-Української Народної Республіки Євгена Петрушевича. Ця постать має увійти на правах повноправного члена до Пантеону Героїв української історії, а особистісні якості, життєвий подвиг, громадсько-політична діяльність, приклади поведінки Євгена Петрушевича, можуть слугувати матеріалом для побудови виховного ідеалу.

Монографія розрахована на науковців, науково-педагогічних працівників, наставників академічних груп, аспірантів, студентів, а також усіх, хто цікавиться українською історією та вихованням особистості.

ББК 63.3+74

С64

© Сопівник Р.В., 2016

ISBN

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ.....	9
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ Є. ПЕТРУШЕВИЧА ТА ПОЧАТОК ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	15
2.1. Історія роду Петрушевичів, дитячі та юнацькі роки	15
2.2. Початок громадсько-політичної діяльності.....	19
РОЗДІЛ 3. ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ Є. ПЕТРУШЕВИЧА В ПЕРІОД ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЗУНР	32
3.1. Праця в Українській Парламентарній Репрезентації	32
3.2. Дипломатична діяльність у Відні	42
РОЗДІЛ 4. УЧАСТЬ Є. ПЕТРУШЕВИЧА В НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ	50
4.1. Президент Української Національної Ради. Проголошення Диктатором	50
4.2. Участь у національно-визвольному русі на Великій Україні	61
РОЗДІЛ 5. ДІЯЛЬНІСТЬ Є. ПЕТРУШЕВИЧА В ЕМІГРАЦІЇ.....	70
РОЗДІЛ 6. ПОСТАТЬ Є. ПЕТРУШЕВИЧА У ЗМІСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ	85
6.1. Теоретичні основи формування виховного ідеалу.....	85
6.2. Є. Петрушевич як приклад для наслідування у самовихованні особистості.....	91
ВИСНОВКИ	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	102

В С Т У П

Хто не знає свого минулого – той не
вартий майбутнього.

Хто не шанує видатних людей свого
народу – той сам не гідний пошани

(М.Т. Рильський)

До пантеону національної еліти, на ряду з такими корифеями українського народу як М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра, П.Скоропадський, К.Левицький, належить ім'я ще одного нині “позабутого державного мужа” [1:16], чільного громадсько-політичного діяча, депутата Віденського парламенту, посла Галицького сейму, Президента Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), Диктатора Західної Облaсті Української Народної Республіки (ЗОУНР), члена Директорії УНР, Голови уряду ЗУНР в екзилі, уповноваженого Української Національної Ради (парламенту ЗУНР) – доктора Євгена Омеляновича Петрушевича (1863-1940).

Цей західно-український політичний діяч, без перебільшення, “політик за покликанням”, який могутньо, повільно, “одночасно з пристрастю і холодним окоміром свердлов тверді пласти” політичної реальності намагаючись забезпечити необхідні умови для створення і розвитку незалежної Української Держави.

Євген Петрушевич – найтрагічніша постать нашої новітньої історії, на яку лягла велика відповідальність за долю свого народу. Будучи його ідейним виразником та носієм політичної думки, він усе своє свідоме життя вів боротьбу за визволення українського народу від іноземних окупантів. Його ім'я було широко відоме на міжнародній політичній арені. Його політичне провідництво припало на час кульмінаційного суспільно-політичного катаклізму – Української революції 1917 – 1923 р.р., де сповна проявилась сила його громадсько-політичної активності, дипломатичний хист, глибока ідейність, спрямовані на утвердження Української державності. Але

незворушна закономірність минулої реальності виявилася сильнішою за креативні зусилля Євгена Петрушевича (творчість історичної особи обмежується закономірностями історичного процесу [104:18]), геополітичний фактор зіграв не на користь української справи. Є. Петрушевич потерпів поразку, проте боротьби за державність не припиняв до самої смерті. Але його титанічна організаторська, державотворча і пропагандистська праця не знайшла належної оцінки в українській історичній науці. Найновіші концептуальні підходи запропоновані В.Кременем, Д.Табачником, В.Ткаченком, В.Солдатенком – ЗУНР- визначають як партикуляристсько-регіональний феномен, а самому Є. Петрушевичу приписують сепаратистську позицію та бажання створити “державу в державі, що і ніби-то стало переумовою катастрофи під час Другої української революції[26:228,257;61:647]. Ми повинні в цьому контексті враховувати те, що роль особи в історичному процесі не є абсолютною, бо на певному історичному відрізку можуть домінувати сильніші фактори-обставини і час.

Сучасники Євгена Петрушевича спрямовували в адресу останнього цілий ряд інвектив. Так скажімо, В.Винниченко (Голова Директорії) усіх галицьких політиків, в тому числі і Є. Петрушевича називав “кулуарними інтриганми”, що не можуть продемонструвати принципово-радикальну позицію[8:495]. І.Мазепа (Голова Ради Міністрів УНР) називав Євгена Петрушевича “заколотником право-буржуазного толку” та “бунтівником-сепаратистом”, який міг інспірувати підривні акції проти Директорії УНР[34]. О.Доценко (ад’ютант С.Петлюри), даючи характеристику Петрушевичу писав: “Його міднолоба політика стала причиною катастрофи”[20:361-362].

Такі проблемно-суперичливі оцінки вказують на непересічний характер, неординарність особи Є. Петрушевича та спонукають нас до активного науково-історичного пошуку.

Таким чином із вище викладеного випливає, що наукове, об’єктивне комплексне осмислення життя та громадсько-політичної діяльності Євгена

Петрушевича у зв'язках та взаємозалежностях з контекстом історичної епохи є актуальним завданням української історичної науки. Посприяття його розв'язанню і покликана дана наукова праця.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період життя та діяльності Євгена Петрушевича – друга пол. XIX – перша пол. XX ст., а точніше від народження (1863 р.) і до його смерті (1940 р.). Такий хронологічний підхід дозволить розглянути умови, в яких формувалися світоглядні позиції, погляди, переконання досліджуваної персоналії. Адже саме ці компоненти свідомості в головному визначили характер громадсько-політичної діяльності Євгена Петрушевича. Додамо, що визначені часові рамки дають можливість всебічно і повно проаналізувати політичну культуру, ціннісні ідеали та їх еволюцію, мету, на яку спрямовував свої інтелектуальні і фізичні потуги Євген Петрушевич. Ми можемо з'ясувати роль і місце останнього у процесах культурно-освітнього, політичного, національно-державного відродження кінця XIX – першої пол. XX ст. Саме цей період позначений також політизацією національно-визвольного руху, яка проявилася у формулюванні вимог покликаних задовольнити соціальні, економічні, культурні, політичні потреби українства[12:19]. Цей не простий динамічний процес завершився створенням незалежної держави, значну частку в розбудову якої вніс Є. Петрушевич.

Виходячи з актуальності проблеми, спираючись на дослідження української та зарубіжної історіографії у ріслі теми: “Громадсько-політична діяльність Є. Петрушевича”, враховуючи не достатню її розробку автор поставив за мету: на основі комплексного і об'єктивного аналізу та неухильного дотримання принципу історизму, поглибити дослідження і зробити науково-обґрунтовані висновки щодо історичної ролі Євгена Петрушевича в громадсько-політичному житті України і зарубіжних держав. Визначити його внесок у процес національно-культурного, державно-політичного відродження, повно і цілісно реконструювати обставини, що супроводжували життя і діяльність політика. Усі вище перераховані

особливості мають значну вагу для сучасного національного відродження та розбудови Української Державності.

Мета визначає основні завдання, які необхідно розв'язати у руслі даної наукової проблеми:

- з'ясувати особливості формування світогляду та початок громадсько-політичної діяльності Є. Петрушевича, визначити вплив компонентів свідомості (поглядів, переконань, установок) на формування позиції у суспільно-політичному житті;
- визначити долю внеску Є. Петрушевича у процес зародження та становлення ЗУНР;
- дати цілісну оцінку діяльності Президента та Диктатора ЗОУНР в національно-визвольному русі під час польсько-української війни;
- проаналізувати особливості військово-політичної роботи Є. Петрушевича на Великій Україні та висвітлити стосунки Диктатора з лідерами Наддніпрянської України;
- реконструювати дипломатичну роботу Голови уряду ЗУНР в еміграції, визначити мотивацію радянофільської орієнтації та реконструювати останні роки життя політика;
- виділити особистісні якості Є. Петрушевича, які можуть використовуватись для конструювання ідеалу виховання.

Об'єктом дослідження є роль і місце Є. Петрушевича в суспільно-політичному житті України та міжнародних відносинах другої пол. XIX - першої пол. XX ст., його діяльність у контексті національно-державного будівництва в час Української революції 1917 –1923 р.р. та в міжвоєнний період.

Предметом дослідження є громадсько-політична діяльність Є. Петрушевича, його вклад у державотворчі процеси в Україні та виділення на цій основі тих особистісних якостей, які можуть бути матеріалом для конструювання виховного ідеалу.

Методологічною основою дослідження є хронологічний, проблемний, порівняльний, біографічний методи, а також метод психоаналізу при одночасному дотриманні принципів об'єктивності, історизму, ціннісного підходу в історії та вихованні особистості.

Теоретичною основою вивчення проблеми є теорія історичного пізнання світу. Теоретичне значення праці полягає у комплексному визначенні ролі громадсько-політичної діяльності Євгена Петрушевича у суспільно-політичному житті українства кінця XIX – перша пол. XX ст. Студент пропонує свою інтерпретацію особливостей формування світоглядних позицій Є. Петрушевича та пояснює причини протистояння Диктатора ЗОУНР і Головного Отамана УНР, застосовуючи метод психоаналізу. У дослідженні зроблено перші спроби цілісно реконструювати працю Є. Петрушевича в еміграції. Теоретичне значення полягає також у поглибленні дослідження ролі громадсько-політичної діяльності Є. Петрушевича та створенні повної політичної біографії вказаної персоналії.

Практична цінність полягає у з'ясуванні особливостей діяльності Є. Петрушевича в обставинах конкретно-історичного моменту та врахування його досвіду роботи в сучасних умовах розбудови Української Держави та утвердженні національних ідеалів.

Структура даного дослідження визначена метою та завданнями, складається з вступу, п'ятих розділів, висновків, списку використаних джерел (105 найменувань) та додатків (6).

РОЗДІЛ І. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ.

Історія на своїх скрижалях залишає багато місця для переможців, особистостей, що уславили себе гучними тріумфами. Для переможених історична пам'ять несе викриття помилок, осуд за невдалі дії або взагалі замовчує.

Євген Петрушевич в історії України залишається великою постаттю та в силу цілого ряду об'єктивних причин історіографія замовчувала ім'я цього громадсько-політичного діяча. Наукова думка на сьогодні не володіє у достатній мірі фактами, що супроводжували життя і діяльність Є.Петрушевича, матеріалом який дозволив би нам повно і цілісно відтворити його громадсько-політичний портрет. Такий стан розробки історичної проблеми пов'язаний з тим, що українсько-радянська історична наука, упереджено ставилася до питання національно-визвольних рухів, а особливо до лідерів, що стояли в авангарді процесів культурно-національного, державно-політичного відродження. Саме д-р Є.Петрушевич виступив носієм української політичної думки, своєю невтомною працею, усім своїм єством утверджував ідеали української державності. У зв'язку з цим він, за сутністю громадсько-політичної позиції, не вписувався в «прокрустове ложе» ідеологічних парадгм історіографії. Ось, як характеризує Євгена Петрушевича «Український-Радянський енциклопедичний словник» під ред. М. Бажана (Київ, 1967): «Петрушевич Є. (1863-1940) – один із ватажків української буржуазно-націоналістичної контрреволюції на Західно-Українських землях ...»[59:787].

А «Радянська енциклопедія історії України» під ред. А.Д. Скаби (Київ,1971) , Євгена Петрушевича з ідеологічних мотивів навіть не згадує. Такий деформовано-спотворений, ідеологічний підхід до висвітлення минулої реальності тривав до кінця 80-х років ХХ століття.

Українська історична наука на еміграції розробляла проблему громадсько-політичної діяльності Євгена Петрушевича, але брак архівних матеріалів та тенденційно-пристрастне ставлення до провідників українського національного руху не дозволили створити об'єктивне, ґрунтовне дослідження з даної проблеми.

Серед неопублікованої джерельної бази, що дозволить нам реконструювати особливості громадсько-політичної діяльності Є. Петрушевича слід виділити документи архівів міста Львова та Києва. Так в Центральному Державному історичному архіві України у м. Львові (ЦДІА) знаходимо фонд 383 під назвою «Окуневський Я. – письменник, громадський діяч (1866-1929)», опис 1, справа 4, де вміщено статтю «Д-р Є. Петрушевич», з якої дізнаємося про політичну діяльність Євгена Петрушевича на еміграції. У цій статті автор намагається спростувати безпідставні наклепи опонентів Є. Петрушевича та дати об'єктивну оцінку політичній діяльності голови уряду ЗУНР в екзилі. У ЦДІА знаходимо також фонд 368 «Томашівський С. – історик», опис 1, справа 129 та 121, у якому є повідомлення ЗУНР Петрушевича Євгена про репресії польських властей проти населення Галичини, адресоване урядам держав-переможниць (1920), а також «Нарис Президента ЗУНР Петрушевича Є. про колонізацію українських земель Польщею».

На розуміння Є.Петрушевичем геополітичної ситуації 1921 р. проливає світло фонд 355 «Західно-Українське товариство Ліги Націй, Відень», опис 1, справа 115, в якому подається огляд англійської преси про події в Європі та їх інтерпретація, яку давав Є.Петрушевич в Лондоні.

З'ясувати особливості діяльності Президента ЗУНР маємо змогу з матеріалів фонду 355 у ЦДІА. Багато документів, що стосуються діяльності Є. Петрушевича в часі існування ЗУНР знаходимо у Державному Архіві Львівської області (ДАЛО), фонд 257.

Серед матеріалів Центрального Державного Архіву Громадських Об'єднань України знаходимо фонд 1, де зберігаються протоколи комісії

закордонних справ КП(б)У, що проливають світло на стосунки Є. Петрушевича з Радянською владою.

Зауважимо, що основний масив архівних документів ЗУНРівського етапу громадсько-політичної діяльності Є. Петрушевича, зосереджені в Українському Греко-Католицькому Університеті - місто Рим.

Серед опублікованих джерел виділимо праці учасників революції на Україні в 1917-1921 р.р., в яких є факти, що висвітлюють діяльність Є.Петрушевича в роки президенства та диктаторства – це насамперед роботи В.Винниченка, П.Христюка, І.Мазепи, К.Левицького, Л.Цегельського, М.Лозинського, О.Назарука, С.Шухевича та інші. Зауважимо, що оцінка діяльності Є. Петрушевича, яку дають вищезгадані автори,- різняться. Лідери Наддніпрянщини як правило пишуть про Є. Петрушевича у негативних тонах, а західно-українські автори всіляко «вигороджують» Є. Петрушевича. Тільки комплексний аналіз цих джерел дозволить об'єктивно висвітлити особливості громадсько-політичної праці Є. Петрушевича. Багато відомостей про останнього в часі Галицького та Кам'янецького періодів діяльності дає нам праця Ісаака Мазепи «Україна в огні і бурі революції»(Мюнхен, 1950). У книзі К. Левицького «Українські політики Галичини» (Львів, 1994) автор наводить відомості що стосуються громадсько-політичної діяльності Є.Петрушевича в 1907-1914 р.р., робота у Віденському парламенті та Галицькому сеймі. Слід відзначити статтю д-ра Лонгіна Цегельського «Пам'яті роду Петрушевичів», вміщену в газеті «Америка» за 1940 р. Про діяльність Є. Петрушевича на еміграції у Відні дізнаємося із статті О.Турянського «Президент ЗУНР про нашу справу», яка вміщена в журналі «Український скиталець» за 1922 рік № 19 . Про особливості відносин між Є.Петрушевичем та членами уряду ЗУНР дізнаємось з праці Л.Цегельського «Від легенди до правди» (Нью-Йорк,1960). Автор подає інформацію про скликання української Конституанти до Львова та проголошення Є. Петрушевичем ЗУНР. У книзі К. Левицького «Великий зрив» (Львів, 1931)

знаходимо матеріали про роботу Є. Петрушевича на нарадах у Львові в жовтні 1918 р., також дізнаємося про взаємини д-ра В. Панейка (посла ЗУНР у Швейцарії) та д-ра Є. Петрушевича. Цікавим в плані дослідження діяльності Є. Петрушевича на Наддніпрнській Україні є праці О. Назарука «Рік на Великій Україні» та багатотомник О.Доценка (ад'ютанта С.Петлюри) «Літопис Української революції» (Київ,1923). Останній дає дуже критичну оцінку Є. Петрушевичу, акцентує на його «подвійній грі» в справі укладення договору між УГА та Добрармією генерала Денікіна. Дещо іншу оцінку згаданих подій дає С. Шухевич у книзі «Спомин з Української Галицької Армії» (Нью-Йорк, 1960). Осип Назарук у праці «Гоги і магоги» (Львів, 1936) намагається обґрунтувати проантантівську позицію Є. Петрушевича у національно-визвольних змаганнях 1917-1921 р.р.

Велике значення для вивчення громадсько-політичної діяльності Є. Петрушевича мають праці М.Лозинського «Галичина у р.р. 1918-1920» (Нью-Йорк,1970) та стаття «Політична думка західно-українських земель після 15 марта 1923 р. і уряд Президента Української Національної Ради», яка вміщена в книзі «З новим роком 1924» (Женева, 1924). У цих працях автор на підставі широкої документальної бази проводить глибокий політичний аналіз діяльності уряду ЗУНР з 1918 по 1923 р.р., акцентуючи увагу на позиції Є.Петрушевича.

Документальні матеріали, серед яких звернення Президента УНРади до Президента США В. Вільсона та Урядів Великих держав знаходимо у науковому доробку М. Стахіва «Західня Україна в державнім будівництві та обороні. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918-1923 р.р.» (Скрентон, 1959).

Багатим на факти, що дозволять реконструювати діяльність Є. Петрушевича на еміграції в 1920-1923 р.р., є орган Уряду ЗУНР у екзилі – тижневик «Український Прапор» (Див. додаток 1.1).

Серед спеціальних досліджень по громадсько-політичній діяльності Є.Петрушевича оперуємо літературою, що видана українськими істориками діаспори. Серед них д-р І.О. Максимчук у книзі «Нарис історії роду Петрушевичів» (Чікаго, 1967) детально відтворює дитячі та юнацькі роки Євгена Петрушевича, подає багатий на факти матеріал, що стосується початків громадсько-політичної діяльності. У дослідженні І.О. Максимчука знаходимо текст документу, який надавав Президенту Є. Петрушевичу диктаторські повноваження.

Коротку біографічну довідку про Євгена Петрушевича знаходимо в «Енциклопедії Українознавства. Словникова частина 6» під ред І. Кубійовича (Львів, 1970).

З публікацій про Є. Петрушевича слід виділити книгу С. Волинця «Предвісники і творці Листопадового Зриву» (Вінніпег, 1965), де можна знайти матеріали про діяльність Є. Петрушевича на парламентській і сеймовій сліжбі.

Стаття Г. Васьковича «Євген Коновалець і Євген Петрушевич в 1920-1921 р.р.» вміщена в книзі «Євген Коновалець та його доба» (Мюнхен, 1974), де знаходимо відомості про особливості відносин між двома лідерами українського політикуму, з'ясовуємо спільне і відмінне у тактиці боротьби.

Багатою у фактографічному сенсі є стаття С. Ярославина «Позабутий державний муж – Президент і Диктатор ЗОУНР – д-р Є. Петрушевич», що надрукована у книзі «Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923» (Філадельфія, 1956).

Серед спеціальних найновіших статей виданих в Україні є праця Ю.А. Киричука «Євген Петрушевич – як громадсько-політичний діяч», вміщена у «Віснику Львівського університету. Серія історична. Вип. 28.» (Львів, 1992). Також стаття «Президент Західно-Української Народної Республіки (Євген Петрушевич)», надрукована в науковому збірнику «Українська ідея. Постаті на тлі революції» під ред. Ю.В. Сиволюба (Київ, 1994). Згадаємо також статтю

Р.Коритка «Євген Петрушевич – Президент ЗУНР», вміщена в «Літописі Червоної Калини» (1991, №1).

Цінними в плані нашого дослідження є численні статті О.Павлюка, зокрема - «Зовнішня політика ЗУНР», «Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність?», «ЗУНР і політика Угорщини», та ін. Безумовно аналізуючи громадсько-політичну діяльність Є. Петрушевича, ми не могли виривати його з контексту епохи, тому для нас є важливими праці М.Литвина, К. Науменка[31], С. Макарчука[35], В.Вериги[6;7], С.Шевчука[99], В.Солдатенка[70] та ін.

Враховуючи стан історіографії проблеми, беручи до уваги вказані нами особливості, вважаємо, що подальшій розробці теми «Громадсько-політична діяльність Євгена Петрушевича», могли б сприяти цілеспрямовані заходи на комплексне, всебічне, повне вивчення документальних матеріалів не тільки архівів України, але й відповідних фондів зарубіжних архівів (Риму, Лондона, Нью-Йорка, Берліну, Будапешту, Парижу, тощо). При цьому важливо виявити повністю не тільки документи, що стосуються Євгена Петрушевича, але й ті, що дотично відображають предмет дослідження. Тільки в такий спосіб нам вдасться відтворити об'єктивно-цілісний громадсько-політичний портрет Є. Петрушевича. Адже саме від історичних джерел, їх повноти, репрезентативності, інформаційної достовірності, наукової критики залежить якість і ефективність історичних досліджень.

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ Є. ПЕТРУШЕВИЧА ТА ПОЧАТОК ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Історія роду Петрушевичів, дитячі та юнацькі роки

Рід Петрушевичів дав українській історії цілу плеяду постатей, що уславили своє ім'я боротьбою за утвердження загальнолюдських цінностей та гуманістичних ідеалів суспільства. Серед представників цього роду зустрічаємо освічених людей, письменників, поетів, науковців, громадсько-політичних діячів. Серед них бачимо М. Петрушевича як пароха с.Цетулі Яворівського повіту (XVI ст.) – це найстаріше знаний досі представник галицьких Петрушевичів. Згадаємо також о.Степана Петрушевича (I пол. XIX ст.) - письменника, етноографа і автора німецько-українського словника. Чи інший представник роду - Антон Петрушевич, крилошанин Львівської капітули, визначний діяч 1848 – 1870 років. До роду Петрушевичів належить один із найвизначніших галицьких істориків і археологів – Михайло Петрушевич. Усі вони походили із старовинного боярського роду, що прийшов до Галичини, мабуть, з Литви[101:16]. У Литві проживала теж вітка роду Петрушевичів, що потім спольщилася. Галицька вітка Петрушевичів, щоб не дати себе фізично знищити або сполонізувати, як це сталося з більшістю наших родів, посвятили себе духовному покликанню[101:16].

Особливу увагу звернемо на особу Омеляна Петрушевича (нар.1830 =1906 р.) – батька Євгена Петрушевича, оскільки його вплив на формування світогляду сина важко переоцінити. Родовід називає ще Омеляна - “Еміль”, який був висвячений у 1854 році і став співробітником свого дядька о.Михайла Петрушевича пароха в Дулібах біля Стрия [36:17], в 1856 році він -

адміністратор канцелярії в с.Любінцях, Стрийського повіту. В 1860 році О.Петрушевич був іменований парохом у містечку Буську, колишній княжій столиці, при міській церкві св. Миколая, який мешкав у парохіяльному домі - резиденції на передмісті «Довга Сторона», поблизу дочірної церкви святої Параскевії, побудованої в 2-ій половині ХУІІст. В цьому місті, за словами дослідника історії роду Петрушевичів І.Максимчука, росте старовинна липа, навколо якої був поставлений широкий стіл, на якому о. Омелян впорядковував зібрані старовинні експонати і різьбив із дерева різні ужиткові предмети. При цьому провадилися з приїжджими жваві дискусії на церковно-політичні теми, що мали великий вплив на політичне виховання 3-х синів о. Омеляна [36:138].

В 1863 р. став о. Омелян Петрушевич буським деканом. У тому ж 1863 р., був обраний віцемаршалком Повітової Ради в Кам'янці- Струмиловій і від того часу аж до 1898 р. виконував обов'язки голови місцевої буської шкільної Ради, яка охоплювала 6 громад і 7 шкіл. Омелян був також членом Окружної шкільної Ради в Сокалі. На цих постах розвинув визначну діяльність у користь буських міщан. Зокрема завдяки його впливам і заходам організовано на передмісті «Довга Сторона», недалеко церкви святої Параскевії двохкласну народну школу з українською мовою навчання, яка пізніше була об'єднана з міською шестикласною школою з польською мовою навчання (поч. ХХ ст.)

Хоча серед сучасників о. Омеляна значна частина священників належала до так званого «Староруського табору»-тобто москвофільського, він був свідомим українцем - народовцем і дуже діяльним не тільки на духовному, але й на полях суспільно-політичного життя Галичини. Як зауважує І.Максимчук - своїм талантом, широтою громадських зацікавлень, всебічною культурою, вибився на передове місце серед нашого духовенства. Зокрема цікавився літературою, історією, археологією. Мав велику бібліотеку, в якій були видання з обох берегів Збруча. У бібліотеці отця Омеляна були старанно збережені й «Енеїда» Котляревського, «Кобзар» Шевченка й «Русалка Дністрова» Маркіяна Шашкевича, та велика кількість різних цінних і

рідкісних книг. Книгами цієї бібліотеки дуже часто користувався вихованець о. Омеляна, син буського міщанина о. Д-р Йосип Боцян, ректор духовної семінарії у Львові та Луцький єпископ, також д-р Семен Демирчук, буський уродженець, який на доручення «Української Головної Ради», під час першої світової війни виїхав у 1915 р. з Відня до США, де й залишився. Про це розповідає він у своїй праці[15:15]. Семен Демирчук пише так: «В хлоп'ячих роках навчившись служити до Служби Божої від катехета о. Василя Лиска, ходив я служити старенькому вже тоді о. Омелянові Петрушевичу і так дістався я до родинної бібліотеки Петрушевичів». Часто перебував в домі Петрушевичів шурина Омеляна Юліан Романчук, тодішній провідник українського руху в Галичині, який теж мав великий вплив на формування світогляду молодого Євгена - сина о. Омеляна. Юліан Романчук став для хлопця справжнім ідейним хрещеним батьком[25:12].

Усе життя о. Омелян наполегливо збирав ікони і пам'ятки руської старовини по церквах і приватних домах, придбав дуже вартісну культурну збірку і все це постановив подарувати українському науковому товариству на доказ того, що рід Петрушевичів ніколи не забуває свого руського походження і трудиться для добра руського народу.

Як зазначає М. Голубець, що багато пам'яток старовини Буська доісторичного періоду було зібрано місцевим парохом о. О. Петрушевичем. Отже, Омелян Петрушевич - батько Євгена Петрушевича - був високоосвіченою людиною, яка щиро цікавилася пам'ятками руської старовини, захоплювалася українською культурою, історією, брала участь у громадсько-політичному житті Галичини[10:54]. Все це справило неабияке значення на формування світоглядних позицій його сина Євгена, в майбутньому Президента, Диктатора ЗУНР. Крім того батько Євгена о. Омелян став для свого сина взірцем порядної і вихованої у гуманному дусі людини, авторитетом для всіх. Ось яку характеристику дають о. Омеляну сучасники: «Був це мужній, високого росту, сухорлявий в літах, понад 70 років життя,

талановитий, всебічно освічений, надзвичайно поважний і шанований усіма як «Старий священик», або «Старий Єгомость», глибоко релігійний, супроти своїх сорудників дуже вимогливий»[36:142].

Окрім Євгена у подружжя Петрушевичів було ще п'ятеро дітей, у тому числі 2 сини - старший Степан, і молодший Роман. Обидва як і їх середущий брат (Євген) багато зробили для рідного народу. Степан став священником - проводив велику культурно-просвітницьку роботу на Радохівщині, під час визвольної війни був духівником УГА і помер від тифу на Великій Україні 1920 р. Роман працював суддею, будучи повітовим комісаром теж боровся за державну самостійність . У 1940 р. його було репресовано і разом з рідними завезено до Сибіру, де він і помер [25:12].

У сім'ї Омеляна Петрушевича 3 червня 1863 року народився середущий син Євген Петрушевич, який був - за словами І.Максимчука – “через голови свого батька діда та прадіда “- Президент ЗУНР, та Диктатор ЗУНР, Голова уряду ЗУНР в екзилі, палкий борець за визволення українського народу з-під гніту іноземних держав[36:115]. Малий Євген ріс у сім'ї священника, патріотично настроєної людини. Ці чесноти були посіяні у серці сина Євгена і вилились в майбутньому наполегливою боротьбою за національну волю. Народну школу закінчив Євген у Буську, середню освіту здобув в Академічній гімназії у Львові. Закінчив також правничий факультет з титулом доктора права у Львівському університеті (Див. додаток 2.1). Після відбув адвокатську практику в канцелярії сеньйора українських адвокатів д-ра Степана Федака - одного з найвизначніших правників і громадських діячів, директора асекураційного товариства «Дністер», а опісля ще Директора Краєвого Банку (1896р.) [101:18].

2.2 . Початок громадсько-політичної діяльності

В час університетських студій брав активну участь в житті студентської молоді, та належав до її провідників, якийсь час очолював Львівське «Академічне Братство», яким постійно цікавилася польська поліція, вбачаючи у ньому підричника ідеологічних засад Польщі на Західноукраїнських землях[91: арк. 79-84], та пропагандиста соціалістичної доктрини[92: арк. 1-6].

Після закінчення адвокатської практики відкрив у 1896 р. у Львові адвокатську канцелярію, але у 1897 р. переніс її до Сокаля, де розгорнув широку громадську роботу, заснувавши багато наших культурно-освітніх і громадських установ тов. «Просвіта» і тов. «Руська бесіда», які сам очолював. Завдяки цьому сокальська українська інтелігенція, що до того часу відвідувала польське казино, перейшла до «Руської бесіди». Українських міщан Сокаля згуртував в «Українським Міщанським Касині». Щоб зробити можливим навчання для селянських дітей, заснував для них бурсу «Шкільної Помочі» і був її головою. Далі заснував у Сокалі Повітове Кредитове Товариство, де був першим директром, зорганізував товариство «Січ» та закупив землю під «Народний Дім», який був побудований саме заходами Є. Петрушевича. Завдяки докторові Євгенові постало в Сокальському повіті багато читалень «Просвіти», «Січей», Кас допомоги. Євген Петрушевич, давав по селах доповіді та захищав селян не тільки в судах, але й перед свавіллям адміністративної влади, що була опанована поляками[36:155].

“Не було закутку в повіті - як пише Ярославин С. - де не був би д-р Петрушевич, де б його люди не знали. Знаменитий організатор, прекрасний промовець, палкий оборонець селянства, він скоро здобув собі визнання серед українського населення”[101:19].

Мусимо зазначити, що громадську діяльність з гостро вираженим національним забарвленням у Сокальському повіті вести було не просто, у зв'язку з тим, що саме цей повіт, як і усі північно-східні повіти Галичини, був

у той час майже цілісно московофільським. Не виступаючи агресивно проти московфілів, Петрушевич зумів своєю широкою діяльністю прихилити майже все населення до українського табору. Був теж посередником між народовцями і національно настроєними членами радикальної партії і належав до тих, що приклалися до порозуміння між ними[21:159]. Разом з Костем Левицьким та Юліаном Романчуком Є. Петрушевич бере активну участь у створенні Української національно-демократичної партії (УНДП) (28.XII.1899 р.)[23:67]. Довгий час був членом ексекютиви УНДП - яка відіграла як відомо епохальну роль у відродженні Галичини. Ця партія була найчисленнішою в Галичині. В її лавах переважало духовенство і світська інтелігенція, була також значна частина селянства. У 1900 р. національні демократи визнали за остаточну мету своїх змагань утворення Української держави. У своїй програмі вони заявили, що кінцевою метою боротьби партії є дійти до того, щоб цілий українсько-руський народ з'єднався з часом у єдиний національний організм[58:157].

Коли в 1907 р. пройшли перші вибори до Віденського парламенту на основі нової демократичної виборної ординації, Сокальщина висунула кандидатуру д-ра Є. Петрушевича на посла з виборчого округу Сокаль-Радехів-Броди. Під час виборів д-р Петрушевич зібрав понад 22 тис. голосів, що становило 92% усіх голосів округи.

Уперше д-р Є.Петрушевич промовляв в австрійському парламенті звертаючи увагу на зловживання при виборах до Галицького сейму в 1908 р. Він апелював до тодішнього першого народного парламенту, щоб той парламент дав доказ своєї здатності до праці не тільки на користь сильних, а в першу чергу на користь тих, що просять і надіються допомоги від держави. Він вказував у своїй промові на те, що наш народ загартувався в постійних і довголітніх терпіннях і тепер домагається свободи. Кривавий вчинок 12 квітня (тобто арешт М. Січинського що вчинив атентат на графа Потоцького) - це

грізне свідчення того, що чаша терпіння нашого народу переповнилась [62:80-81].

Зауважимо, що корисна праця Євгена Перушевича у Сокальському повіті, стала «сіллю в оці» для деяких людей і вони почали вносити розлади в громадське життя. Тоді за сприянням д-ра Є. Олесницького переносить д-р Петрушевич свою юридичну канцелярію з Сокаля до Скольного (1910), де також відзначився як незвіряний організатор міста і повіту, невтомний громадський діяч і заступник голови міста [36:156].

Д-р Є. Петрушевич втішався великими симпатіями серед українського громадянства. Представляв собою тип культурного і освіченого європейця, що проявлялося в його поведінці з іншими і в публічних виступах. Був чесний, безкорисний, мав велике почуття обов'язковості і відповідальності за свої вчинки. Не був Петрушевич демагогом, не любив особистої реклами і не терпів інтриг. На провідні посади не пробивався та коли вже прийняв на себе якийсь обов'язок старався виконати його найкраще, маючи на меті добрі справи, а не свої особисті інтереси. Тому теж був - поруч з Ю. Романчуком - посеред усіх галицьких провідників найслабше забезпеченим [21:160].

Треба додати, що Є.Петрушевич був дуже репрезентативний і був після Є.Олесницького найкращим українським промовцем в парламенті. Завдяки цим прикметам зайняв він у парламенті одне з перших місць у колі таких українських представників як Ю.Романчук, К.Левицький, Є.Окуневський [21:160].

Провід Української Парламентарної Репрезентації був до 1910 року в руках Юліана Романчука, а від 1910 в руках Костя Левицького. Були це розважні політики, що своєю довголітньою працею звикли нагромаджувати громадські сили, здобувати еволюційним шляхом все нові осяги. Вони намагалися надавати своїм виступам поважного характеру, щоб цим здобути прихильність та порозуміння в парламенті і поволі добивалися зміни режиму в Галичині. Але більшість послів діяла за найгострішою тактикою, щоб

примусити взятися негайно до забезпечення українських домагань, тобто повного урівноправнення українців з поляками, зміни виборчої ординації до Галицького сейму, заснування українського університету, тощо. Є. Петрушевич стояв на боці цієї більшості, але він не розбивав посольського клубу, ставився лояльно до проводу і тільки впливав на тактику дії по своїй думці. В звязку з цим робота Парламентарної Репрезентації йшла по кривій лінії, раз була спокійна під проводом Ю.Романчука чи К.Левицького або знову набирала гострих форм, якраз тоді ініціатива належала Євгену Петрушевичу. Така тактика молодій Репрезентації що ні від кого не мала в парламенті підтримки була доцільна, викликала до себе пошану і змушувала рахуватися. А в тім Є. Петрушевич не мав провідницьких амбіцій. Він знав, що живучи далеко від Львова, не зможе відповісти завданням політичного життя, а на життя у Львові не мав матеріальних засобів. Тому підсувані Євгену Петрушевичу пропозиції з боку опозиції (Йосип Фолис, о. Тит Войнаровський, Сидор Голубович, Лонгін Цегельський, Володимир Бачинський, Тимотей Старух) він рішуче відкидав[21:160-161].

Політична діяльність д-ра Є. Петрушевича пов'язана також з Галицьким Крайовим сеймом. Коли в 1910 році д-р Є.Олесницький зрікся мандату до сейму у Львові, схвалено одноголосно на вічу, що відбулося в Стрию 6.09.1910 р. висунути на його місце кандидатуру Є. Петрушевича, заслуги і громадську працю якого д-р Є. Олесницький дуже цинив. Тому він теж спонукав д-ра Євгена переселитися до Скольного (див. вище - примітка С.Р.), аби мати його ближче до себе, а після зречення із сеймового мандату запропонувати йому своє місце[29:136].

Коли справу кандидатури д-ра Євгена Петрушевича піддав під дискусію на вище згаданому вічі Остап Нижанківський, то селянин із Сіхова Андрій Рудик встав і сказав: « Виберемо послом д-ра Петрушевича, бо став на наш зазив, він промовив під церквою 9 липня 1910 року, коли ми поминали Адама Коцка. Він у нашому імені підніс грімкий протест проти злочину, доконаному

на нашому студенті високої школи, ми наділяємо його своїм довір'ям і висилаємо до сойму, нехай там боронить наших прав.» В тому дусі промовляв теж селянин з Джулина - Яким Маркус [36:156].

За таких обставин став д-р Євген Петрушевич послом до Галицького сейму (1910 р.) і заступником голови сеймового клубу, який очолював Кость Левицький. Мандат до сейму зберігався у д-ра Євгена Петрушевича до початку Першої світової війни [90:арк.2].

В Галицькому сеймі посол Є.Петрушевич перший раз промовляв під час осінньої сесії 1910 року. коли українські сеймові послы мали приступити до загострення загальної обструкції, щоб прискорити сеймову виборчу реформу. Звертаючись до польської сеймової більшості, Є. Петрушевич казав: « Віддайте нам наше право! Вступайтеся звідси, бо це наше місце! Ми викличемо вам тут у соймі і в цілім народі таку бурю, від якої вам і за плечима армії стане лячно!»

Під час цієї сесії, як оповідає д-р Кость Левицький [29:135-138] тодішній крайовий маршалок граф Станіслав Бадені у своїй привітальній промові виголошеній 22.09.1910 р. сказав, що серед польської більшості є різні погляди щодо заспокоєння культурних потреб українського народу: є різке заперечення насильства і терору і є такі послы, які здатні противитися домаганням українців.

Це висловлювання крайового маршалка викликало у сеймі першу перепалку, бо на такий вислів українські послы підняли крик і засипали маршалка окриками: «Це ви є терористи!» В зв'язку з такою позицією польської більшості д-р Євген Петрушевич і д-р Кость Левицький та інші послы вирішили розпочати обструкційну діяльність і не залишати її до тих пір поки не буде проведено демократичної виборчої реформи. Тому 19 жовтня 1910 року голова сеймового клубу Кость Левицький вимагав від комісії виборчої реформи скласти звіт своєї праці. За цією пропозицією голосували тільки українські і мосокофільські послы, які тоді були в меншості. Коли ж маршалок проголосив наслідок голосування, почувися з українських лав

викрики: “Ганьба шляхетському сеймові! Нема виборчої реформи, не буде й засідання!» Одночасно українські послы почали бити кулаками та чим попало в пульти, піднявся гучний виск дудок, свистівок та інших інструментів, так, що в сеймовій залі засідань настав несамовий гамір [62:82]. В тому шумі домінувало пронизливе звучання дзвону, яким орудував Тимотей Старух - сеймовий посол з Бережанського виборчого округу. [36:157].

Таким чином розпочалася резонансна на цілий край, навіть на цілу австрійську державу обструкція українських послів в Галицькому сеймі на знак протесту проти польського насильства над українським народом. На чолі протесту стояли д-р Кость Левицький та д-р Євген Петрушевич.

Крайовий маршалок Станіслав Бадені реагував спокійно і незворушливо та вичікував. Коли ж почув, що заглушуючий все гамір продовжується, сів на сеймовому маршалковому місці, де його обступили польські послы і за посередництвом міміки почали спілкуватися. Українські послы продовжували обструкцію аж до того часу, поки польські послы не порозходилися з сеймової зали.

Маршалок Бадені не вжив проти українських послів, передбачених сеймовим регламентом засобів, не усунув із зали обструкціонерів, бо тоді намісник Бобжинський мусів би закрити сейм, а поляки не були тоді в цьому зацікавлені.

Наслідком того першого рішучого виступу в сеймі, в якому Євген Петрушевич брав активну участь стала конференція голів усіх сеймових клубів, які відбували наради в справі виборчої реформи [62:83] Але польська більшість намагалася безоглядно перефорсувати основи пропонованої виборчої реформи проти українських послів. Тому галаслива обструкція українських сеймових послів, яка фізично виключала всякі наради і постанови, йшла послідовно і безперервно. Тривала вона 10 сеймових засідань (45 год. 42 хв). Польська сеймова більшість не могла розпочати нарад, але в день 16 листопада 1910 року мімікою прийняла крайовий бюджет.

Українські послы рішуче і голосно запротестували проти законності того бюджету і зробили початок до повалення будь-якої роботи Галицького сейму. В справу втрутився намісник Бобжинський і маршалок Бадені, і в день 18 листопада 1910 року передали всі дотації необхідні спеціальній комісії для проведення нового закону виборчої реформи. Коли ця сесія була закрита українська громадськість висловила схвалення послам за їх тверду позицію в боротьбі за українську справу. Ця трьохрічна боротьба врешті-решт зломала опір польської більшості, яка погодилась 14 .02.1914 року затвердити нову виборчу ординацію, що забезпечувала українцям збільшення їхнього сеймового представництва. Кількість українських послів, що виступала проти поляків у блоці з москвофілами коливалася в районі 20 мандатів (12+ 8), а після виборчої реформи ця цифра зросла до 62 місць. Це був великий успіх української політики, лєвова частка якого залежала від д-ра Є. Петрушевича [101:22]. Але війна, що вибухнула вже влітку 1914 року не дала змоги використати цей здобуток. Проте така радикальна опозиційність Євгена Петрушевича та інших сеймових послів, показала зрослий рівень усвідомлення українським політикумом національного інтересу.

Варто звернути увагу на становище західних українців під час Першої світової війни у контексті політичної діяльності посла Віденського парламенту Євгена Петрушевича. Від самого початку воєнних дій наступ російської армії на Волині в напрямку Карпат був такий потужний, що австрійські частини під верховною командою польового маршала Франца Конрада фон Гецендорфа, мусіли відступати з великими втратами. Воєнне щастя сприяло російській армії і вона просувалася на південний захід в глиб Галичини і Буковини. 3-го вересня 1914 року росіяни зайняли Львів, 16 вересня оточили фортецю Перемишль над р. Сяном, а 21 вересня захопили місто Ярослав. На південний схід вони захопили ведичу частину Буковини і місто Чернівці.

Головна Українська Рада і Союз Визволення України, як і українська інтелігенція та всі ті, хто закликав молодь Галичини і Буковини до боротьби з

Росією, мусіли втікати на захід, щоб не попасти росіянам в руки. Українські політичні діячі Кость Левицький, Євген Олесницький та Євген Петрушевич, які були послами до Австрійського Парламенту, виїхали до Відня і там обстоювали інтереси українського народу перед урядом. У Відні вони організували опіку над українськими виселенцями у таборах, з яких найбільший був у Гмінді (Верхня Австрія) [6: 24].

При перших поразках австрійської армії поляки і євреї пустили погolos, що виною австрійських невдач є зрада русофільського населення. Розпочався страшний пресинг не лише на русофілів, але й на всіх українців. Поляки, як виконавці австрійської влади в Галичині, почали арештовувати спочатку самих москвофілів, яких вони ж до війни підтримували, щоб послабити український національний рух. Пізніше посипалися звинувачення на українців Галичини і Буковини, як ворогів Австрії., а вслід за тим йшли неспівмірні карі. Українців заарештовували, звинувачуючи у прихильному ставлені до росіян, у шпигунстві. Вони у голоді і знущаннях вивозили українське населення у табори інтернованих у західні краї Австро-Угорщини. Арештованих осіб здебільшого направляли до славнозвісного табору Талергоф, де жахливі побутові умови підривали здоров'я невинним людям та призводили до масових смертей. У зв'язку з ув'язненнями та звірськими екзикуціями, посол у Відні д-р Євген Петрушевич в своєму виступі так інформував австро-угорські власті про надуживання польської адміністрації: « Не в самій евакуації головне зло. Головне лихо в переведенні евакуації , а вона була така жахлива і нелюдянна, що висувається на перше місце в мортирології українського народу під час цієї війни. Населення евакуйовано несподівано й безоглядно, без попереднього вияснення. При цьому евакуйованим невільно було зробити кроку до власної оселі, щоб забрати найконечніше одіння. Так наприклад, у Перемишлі евакуйовано 47 громад в цей спосіб, що людей збирали від праці в полі, часто лиш в сорочці і босоніж, не даючи дозволу вернутися до хати по одяг і з'єднатися з іншими членами родини. Тим робом розлучувано чоловіків від

жінок, мамів від малих дітей і заслано в різні місця. У мому Скільському повіті, - продовжував посол Петрушевич - в листопаді 1914 спалено 14 сіл із стратегічних мотивів, мешканців усунено без попереднього повідомлення, надати їм дозволу забрати найконечніші речі, зимовий одяг. В подібний спосіб спалено десятки сіл. Людей майже голих відтранспортовано на захід в неопалених товарних вагонах, при температурі мінус 15 мінус 20 ступенів, в голоді, без санітарних уряджень. Тисячі з них діти і старці позамерзали в часі транспортування в вагонах.

Не краща доля чекала евакуйованих на місцях призначення. Людей вивантажували посеред поля, огороженого колючим дротом, поселювано в розвалених будинках, згодом у примітивних бараках. Люди гинули далі, з тією різницею, що до морозу і голоду приєдналися недуги - холера, тиф, дизентирія та інші. Смерть збирала там більше жнив, бо ніхто не думав про санітарне урядження і лікарську поміч. Так вигинули під час війни між евакуйованими українцями, з поміж самих дітей, десятки тисяч з морозу, голоду і хворіб. Скільки загинуло всіх без різниці віку, годі нині порахувати. З певністю їх число сягає сотні тисяч. Під час, коли сотні тисяч людей втратили на чужині своє життя інші сотні тисяч далі коратають свій вік на чужині, коли в тому часі пропадає їх майно, цілі села і навіть цілі повіти перемінилися в пустелю. На цьому не кінець, в українській частині Австрії на східній Галичині від довгого часу обов'язок воєнних поширено також на жіночий рід, і то від чотирнадцятого року життя. Жандарми і військові патрулі забирають силоміць жінок і молодих дівчат, навіть чотирнадцятилітніх дітей, часто серед півночі до копання стрілецьких ровів. І цілими тижнями, і місяцями змушують їх до праці, часто навіть під градом куль. Одним словом цілу нашу націю поставлено поза законом, і так з нами поводяться наче бажанням держави було винищити ціле українське населення Галичини... Це сумна і болюча, але на жаль правдива тема»[6: 2-3].

Ця заява висловлена українським послом Євгеном Петрушевичим з трибуни Віденського парламенту свідчить про те, що він боляче переживав знущання над українцями і намагався відчайдушно при допомозі палкого слова боронити наш народ від польських та австрійських властей.

Було чимало випадків, коли без жодних допитів і без суду заарештованих вбивали. Найвища австрійська військова влада на Буковині видала 13.09.1914 року окреме «Оголошення», в якому вказували, що на Буковині є багато випадків зради, тому військові коменданти отримували суворий наказ, стріляти на місці всіх, хто буде запідозрений в зраді чи інших ворожих виступах проти держави. Про ці надмірності державного Левіофана склав заяву в Австрійському парламенті у Відні посол Євген Петрушевич, подаючи конкретний приклад: « 14 вересня 1914 року - говорив він - військова патруля вела 45 українців заарештованих як підозрілих в приналежності до мосвофілів з села Волиця Добромильського повіту до Перемишля. Між арештованими знаходилася також дочка греко-католицького священника з Волиці, панна Мохнацька. Всі були свідомі українці, ні одного москвофіла, арештовані без найменшої підстави. Скоро як тільки з'явилися на вулицях міста, товпа начала кричати: «Зрадники! На шибеницю!» . Випадково проходив відділ мадярських солдат, після короткої розмови з комендантом патрулі, мадяри кинулися з голими шаблями на безборонних арештованих і порубали їх. 42 особи загинули на місці. Врятувалися три особи, які є свідками заподіяного злочину.» [б: 2]

Отже, Перша світова війна принесли на землі західних українців знущання, вбивства, горе, біду, морок нестепного хаосу, коли населення Галичини, Буковини і Волині по-суті справи було піддано геноциду. Саме тоді в обороні народу стояли парламентарні послы і, зокрема відданий українській справі д-р Євген Петрушевич.

Зауважимо, що з початком, війни заступництво українських інтересів перейшло до «Головної», а потім до «Загальної Української Ради» та до

міжпартійної організації галицьких і буковинських українців та емігрантів з Наддніпрянщини («Союз Визволення України») [101:22]. В час війни займає Є. Петрушевич у перерахованих організаціях провідне місце. Так в 1915 році він стає заступником Голови Загальної Української Ради у Відні, яку очолював тоді д-р Кость Левицький і провадив як уже зазначалося дуже лояльну до австрійських властей політику. Є. Петрушевич не погоджувався з ним і засуджував надмірну поступливість українського проводу відносно австрійського уряду. Тому, щоб не брати відповідальності за цю політику, Є. Петрушевич зрікся посади заступника голови і вийшов з Ради.

За що ж засуджував Євген Петрушевич провід ЗУР ? Суть в тім, що ця організація ставила головним своїм завданням поділ Галичини на дві частини: українську і польську; звільнення з таборів невинно інтернованих українців і створення з українських земель Австрії окремого Коронного Краю, а після перемоги над Росією, створення самостійної Української держави. ЗУР отримала від австрійського прем'єра Штріка запевнення, що уряд погоджується на таку її програму, та вже вирішив такий український Коронний Край створити. Фактичний керівник ЗУР д-р Кость Левицький та Микола Василько вважали цю заяву Штріка великим досягненням та прийняли її дуже оптимістично, з чим не погодився доктор Євген Петрушевич і тому вийшов з організації [36: 158]. Незабаром, як з'ясувалося, він мав повну підставу не вірити облудним словам прем'єра Штріка, бо 5.11.1916 з'явився маніфест австрійського та німецького цісарів про створення на землях, що належали Росії польської держави («Акт двох цісарів») [36:159]. З'явився також рескрипт австрійського цісаря про відокремлення Галичини та повну її автономію, що означало б провал плану створення Українського Коронного Краю та пізнішої передачі Сх.Галичини в польські руки [36:158]. У цьому політичному епізоді Євген Петрушевич як політик з тонким відчуттям моменту дуже чітко побачив не прийнятні для українства наслідки дій ЗУР, тому й змушений був покинути її ряди. Коли українська громадськість відслідкувала в

очолюваній Костем Левицьким організації грубі політичні помилки, то зразу спрямувала вістря критики у бік ЗУР. Ця критика призвела до розпаду останньої. Провід української політики перейшов знову до Української Парламентарної Репрезентації, головою якої став у 1917 році д-р Євген Петрушевич.

Програму Парламентарної Репрезентації очолюваної Петрушевичем, було не допустити до здійснення цісарського рескрипту, та підготуватися до всяких змін, що могли виникнути на прикінці війни. Петрушевич обстоював і надалі створення з Східної Галичини Українського Коронного Краю, і здавалося, що ця ідея буде реалізована з укладенням Берестейського миру між Центральними державами і Україною (9.02.1918 р.). Тоді-то українська делегація на мирній конференції під впливом галицько-українських політиків домоглася підписання таємного додатку до щойно згаданого мирного договору, змістом якого австрійський уряд зобов'язувався до кінця липня 1918 року створити зі Східної Галичини та Північної Буковини окремий Коронний Край з українським сеймом та адміністрацією. Про авторитет Євгена Петрушевича посеред елітних політиків українців, як галичан так і наддніпрянців свідчить такий факт, пов'язаний з переговорами в Брест-Литовську. Саме на цих переговорах йшлося про з'ясування долі Галичини і Буковини, тому українці, як окрема делегація, забажали від представника Центральних держав графа Черніна допустити до переговорів голову УПР у Відні д-ра Є. Петрушевича. Але Чернін побоявшись Є. Петрушевича, як палкого поборника української справи, запропонував кандидатуру барона Миколи Василька.

Таким чином, розглянувши родовід Петрушевича, нам вдалося встановити, що вітка Галицьких представників цього роду у писемних джерелах згадується ще з часів ХУІ ст. Рід Петрушевичів дав українській історії немало славних імен, але «понад голови» всіх Петрушевичів став Євген - президент ЗУНР, диктатор ЗОУНР та голова уряду ЗУНР в екзилі. Ми звернули увагу на особливості формування світогляду Євгена Петрушевича у дитячі та

юнацькі роки і з'ясували, що найбільший вплив на нього мала домашня аура, створена священником-інтелектуалом, цінителем старовини, шанувальником і любителем української історії - батьком Євгена Омеляном. У розрізі психобіографічної оцінки особливостей формування світоглядних позицій досліджуваної персоналії, вкажемо що у вихованні малого Євгена переважав "громадський спосіб" (за американським психоаналітиком Л. де Мозе) [104:193], в основі якого утверджувалось виховання як нав'ювання, коли "нав'язування" батьківської волі дитині поступово змінювалося його самоосвітою і підготовкою до інтеграції в суспільство. Саме ці особливості і обставини в певній мірі зумовили активну позицію Євгена Петрушевича у громадсько-політичному житті Галичини. «Ідейним хрещеним батьком» став для молодого Євгена Юліан Романчук - в майбутньому великий борець за українську справу.

Ми розглянули основні віхи громадської та політичної діяльності Євгена Петрушевича, з'ясували його роль в таких громадських та державних інститутах як «Академічне Братство», «Просвіта», «Руська Бесіда», «Народний Дім», Віденський парламент та Галицький сейм.

РОЗДІЛ 3.

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ Є. ПЕТРУШЕВИЧА В ПЕРІОД ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЗУНР

3.1. Праця в Українській Парламентарній Репрезентації.

Доктор Євген Петрушевич, будучи членом Української національно-демократичної партії, стояв на політичній платформі, яка зводилась до утворення окремої незалежної держави для українців. УНДП проголосила як основну мету - створення української держави - ще у 1900 році. Проте слід було рахуватися з реаліями політичної та геополітичної ситуації, що об'єктивно вносило свої корективи в тактику діяльності українського проводу.

Ще 30 травня 1917 року Євген Петрушевич як голова УПР, склав заяву, в якій домагався відновлення Галицько-Волинської держави, рішуче застерігав проти об'єднання західно-української території з Польщею, бо ця територія належить до українських земель. Він заявляв, що всякі спроби в тім напрямі буде український народ вважати як акт насилля над принципом самовизначення народів [101:24].

Усі зусилля Євгена Петрушевича були спрямовані на те, щоб виданий "Акт двох цісарів" (1916 р.) не призвів до приєднання Галичини до Польщі. Коли Австро-Угорщина неминуче «котилася» до свого занепаду, 30 червня 1917 року Євген Петрушевич зробив чергову заяву, у якій застерігав поляків та австрійців не порушувати принцип самовизначення народів. Він казав: "Коли Австрія хоче залишитися старою Австрією, не хоче провести поділ Галичини, тоді український народ мусить вибрати останню надію на краще майбутнє в цій державі і в з'язку з цим вже сьогодні заявляє про своє найсвятіше право на об'єднання всіх українських земель в одну українську державу і домагаємося приєднання всіх українських областей Австро-Угорської монархії, отже, і українських земель Угорщини до української держави"[32:120].

Євген Петрушевич вимагав від австрійського уряду створення власне української держави зв'язаної з Австрією. Одночасно він заявляв, промовляючи 19 грудня 1917 року у Віденському парламенті, що "теперішня Східна Галичина, творить таким чином вцілості неподільну спадщину української нації і тому може, або вцілості стати при Австрії (Коронний Край Галичини і Буковини з широкими автономними правами), або так само вцілості бути влученою в Українську Народну Республіку, що відповідало б найвищому ідеалові української нації" [32:158].

Пізніше ці заяви Петрушевича підсилювалися легальною основою-Брестським мирним договором. Але через недескретність членів української мирної делегації, про наміри створити Коронний Край, довідалися поляки, які потім увійшли в порозуміння з угорцями, що теж були не задоволені такою розв'язкою українського питання в Австрії. Спільно вжили вони всіх заходів, щоб не допустити до здійснення цих намірів українців. На нещастя міністром закордонних справ Австро-Угорщини став маляр граф Буріян. Коли виявилась слабкість новоствореної Української держави на Наддніпрянщині, він знехтував таємним додатком та довів до того, що Австро-Угорщина (одна з чотирьох держав, що склали мир з УНР) не ратифікувала Берестейського договору аж до свого розпаду. Український уряд міг відповісти на це тільки паперовим протестом [101:24].

Всі зусилля Є. Петрушевича були тепер спрямовані у тому напрямі, щоб не допустити провалу галицької справи. Йому вдалося відшукати безпосередній контакт з новим австрійським імператором Карлом і він міг тепер безпосередньо спростовувати польські неправдиві інформації та наклепи на українців. Цей доступ до імператора зробив можливим для Євгена Петрушевича метрополит Андрей Шептицький [21:164]. Старався теж д-р Петрушевич впливати на імператора через архикнязя Вільгельма Габзбурга (Василя Вишиваного), що жив з Карлом в «сердечній дружбі».

Для легшого здійснення поділу Галичини, а отже і реалізації плану по створенню Українського Коронного Краю, висунув Є. Петрушевич разом з представниками чехів і словенців, імператору Карлу план перетворення Австрії на федерацію національних держав. Відповідно до цього плану, за згодою уряду мали бути в столицях поодиноких народів в один день проголошені національні держави. Для оборони перед загрозою антинаціональних чинників, мали б бути до того часу стягнені до їх столиць однонаціональні полки. Імператор в засаді погоджувався на цей план, але стримувався з його виконанням, бо не мав сильної волі, щоб реалізувати свої плани, та не мав в політичних колах поважної групи на яку б можна було спертися в своїй діяльності [62: 86].

Доктор Євген Петрушевич старався зав'язати стосунки з західно-європейськими державами, і з тією метою вислав був до Швейцарії передвоєнного редактора Львівського щоденника "Діло" д-р Василя Панейка(квітень 1918 року).

В. Панейко перебуваючи в Швейцарії, прийшов до переконання, що Центральні держави (Німеччина, Болгарія, Туреччина) мусять війну програти. Він же у зв'язку з цим звертався до УПР з планом зацікавлення Антанти українською справою в Австрійській монархії. Суть його полягала у тому, щоб хтось із відомих українських політиків виїхав за кордон і проголосив розрив українців з Австрією, паралельно створюючи з українських полонених в Італії військові частини для боротьби з Центральними державами. Як зазначає Кость Левицький[28:52-54], коли Василь Панейко звернувся до нього з проханням виділити кошти для проведення цієї ідеї в життя та відрядження когось з авторитетів до Італії, то сам Левицький відповів, що це питання треба узгоджувати тільки з д-ром Петрушевичем, бо фонд "Національної оборони", з котрого можна взяти кошти знаходився в його руках. Тоді Панейко не задоволено казав, що вже мав розмову з Петрушевичем, але без успіху, та що з того чоловіка нема що взяти. Коли Кость Левицький спитав у Петрушевича, що

він думає про те, то отримав таку відповідь "Я не взмозі, - казав Петрушевич,- піти на такі негідні плани редактора Василя Панейка ". Негідним планом - Петрушевич вважав зраду Центральних держав. Але чи був це раціональний чи негідний план української справи нехай розсудить історія, зауважував Кость Левицький[28:52-54].

У зв'язку з такою поведінкою, Є. Петрушевича називали бездіяльним, казали, що він сліпо вірить в обіцянки австрійському урядові. Але всі ці заяви з погляду сьогодення, видаються не більше як емоційні закиди недоброзичливців Петрушевича. Останній мусів у своїй політичній діяльності обмежуватися проавстрійською політикою, дбаючи про корисне вирішення галицького питання, бо саме Австро-Угорщина могла передати Галичину Польщі, яка тільки того й чекала. Крім того у Є. Петрушевича було своє проавстрійське бачення розв'язання українського питання, але всі свої плани він тримав у глибокій таємниці, тому зрозуміло, що серед галицького громадянства поширювались чутки про бездіяльність.

Дня 4 жовтня 1918 року у Віденському парламенті знову мав слово голова УПР Євген Петрушевич. Вказавши на всю попередню поведінку австро-угорських окупаційних властей на Великій Україні, згадавши про не дотримання зобов'язань про поділ Галичини, - він заявив, що коли Австрія хоче далі існувати, то "мусіла би бути перемінена в Союз народів. Коли ж Австрія - говорив він - схоче остатися старою Австрією, Австрією нинішнього дня, коли вона також не захоче перевести поділу Галичини, тоді український народ мусів би втратити останню надію на ліпшу будучність у цій державі, - і на цей випадок ми вже нині рекламуємо найсвятіше для нас як і для кожного народу право на з'єднання всіх земель в самостійну українську державу і домагаємося прилучення всіх українських земель Австро-Угорської монархії, отже також українських земель в Угорщині до української держави " [32: 26].

10 жовтня вирішив Євген Петрушевич скликати нараду УПР у Відні у зв'язку з катастрофічним занепадом Австрії. Представники УПР зійшлися в

українській клубовій залі Віденського парламенту. Серед присутніх були: член Палати Панів, митрополит Андрей Шептицький; міністр народного здоров'я Австро-Угорщини д-р Іван Горбачевський; всі українські послы разом з соціал-демократом Семеном Вітиком та буковинські послы з Миколою Васильком. Наряду проводив д-р Є. Петрушевич, а д-р Є. Левицький з'ясував політичне положення в Австрії, вказуючи на потребу створення Української Конституанти, яка буде покликана іменем українського народу Австро - Угорської монархії, виконати право національно-державного самовизначення. В інших виступах йшлося про загрозу посягань поляків на територію Східної Галичини. В кінці вирішили одногосно скликати до Львова 18.10.1918 року Українську Національну Раду, яка буде уповноважена перевести в життя право на самовизначення українського народу на західних землях [28:105]. Було визначено, що до УНРади мають увійти українські послы до Віденського парламенту та Галицького сейму і по три представники від політичних партій Галичини і Буковини. На цьому закрав Євген Петрушевич Віденське засідання Української Парламентарної Репрезентації.

Прийнятті постанови д-р Євген Петрушевич переслав Костю Левицькому і той проголосив їх 12.10.1918 року на засіданні Народного Комітету у Львові. У зв'язку з цим не без відома Народного Комітету, українське студентство 13.10.1918 року зібралося у Львові на віче і вимагало проведення ідеї соборності. Євген Петрушевич відредагував на гучні заяви студентів і на їх прохання пообіцяв допустити трьох представників з правом голосу до УНРади.

У Відні 12 жовтня 1918 року імператор Карл запросив до себе провідників парламентарних клубів, щоб почути їх думку про політичну ситуацію. На цій нараді чехи заявили, що вони домагаються самостійної чехословацької держави; поляки заявили, що вони відходять від Австрії до з'єднаної польської держави. Про становище українців, яких представляли послы д-р Євген Петрушевич і д-р Кость Левицький, було заявлено, що є гаряче

бажання всіх українців утворити самостійну українську державу, зокрема зі Східної Галичини Північної Буковини, а також Закарпаття. Це не зовсім зрозуміле твердження треба розуміти так, що згадані послы конкретно домагалися утворення української держави в рамках Австрії [32:27-28]. Проте, як зазначає Кость Левицький: "Цісарська аудієнція не вдовольнила нас, бо цісар Карл не заявився з поділом Галичини". Проте думка вмираючої Австро-Угорщини змінилася і вже *post factum* 16 жовтня 1919 року цісар видає маніфест, в якому говорить: "Важкі жертви війни мусіли нам запевнити почесний мир, на якого порозі ми, по Божій помочі сьогодні стоїмо. Тепер мусить негайно початися перебудова вітчизни на її природніях і тому найпевніших основах. Австрія по волі своїх народів має стати зв'язковою державою, в якій кожне плем'я, на області яку заселяє творить свій власний державний організм..." [32:29] Цісарський маніфест як бачимо говорив тільки про перебудову Австрії в "зв'язкову державу", не торкаючись Угорщини. В самій Австрії він ішов на зустріч польським змаганням до з'єднання, рахуючись з одного боку з позиціями Вільсона, а з другого можливо на унію з Польщею. Через те, що поляки висловлювали претензії на цілу Галичину, справа участі Української Галичини не була з'ясована. Тому д-р Євген Петрушевич із своїми прибічниками вирішив форсувати становище на зібранні українських мужів довір'я, що було заплановане на 18 жовтня 1918 року у Львові. Того дня з'їхалися до міста Лева українські послы і розпочали роботу у залі "Української Бесіди" - приміщенні Народного Дому [28:111]. Предметом обговорення були такі питання:

- 1) справа уконституювання українського державного організму в Австрії;
- 2) організація національних сил.

Нараду відкрив д-р Євген Петрушевич, а проводив віце-президент УПР Юліан Романчук, потім Теофіль Окуневський. Реферат про політичне положення виголосив д-р Петрушевич. Тоді ж він запропонував від Парламентарної Репрезентації внесення, щоб Конституанта проголосила

створення з Галичини, Північної Буковини, Закарпаття самостійної Української Держави, відкладаючи питання з ким вона має об'єднатися. Безперечно, що Парламентарна Репрезентація брала до уваги можливість участі Галичини у федерації вільних австрійських народів. Власне наради під цим питанням тягнулися від восьмої години вечора до четвертої години ранку [28:112-113]. Але Конституанта остаточно прийняла більшістю голосів саме внесення Петрушевича, себто створення на українських землях Австро-Угорщини самостійної держави, відмовляючи право Буріянові нові перетрактування в руслі питання про проголошення держави. Крім того від барона Буріяна рішуче вимагалося допущення представників цієї держави на мирну конференцію. Дуже сильно спротивилися цьому рішенню галицькі соціал-демократи, які вимагали з'єднання Галичини з УНР та відрядження спільної делегації на Паризьку конференцію.

Конституанта ухвалила ще Статут Національної Ради, на основі якої головою Ради обрано було д-ра Є. Петрушевича. 19.10.1918 року відбувалися збори поіменно запрошених найвизначніших представників Галичини, Буковини і Закарпаття. На збори ці зійшлися тисячі львівських українців і частина їх незважаючи на впорядчиків дістала до залу і вцент його наповнила. Таким чином збори перетворилися на всенародне віче. Наряду відкрив Є.Петрушевич і після довгої промови проголосив створення на Західно-Українських землях (ЗУЗ) Української самостійної держави. Присутні сприйняли ці заяви з надзвичайним захопленням. Але негайно попросив слова М. Ганкевич - голова соціал-демократичної партії, стоячи за проголошення акту об'єднання з Наддніпрянською Україною. Він відчитав заяву: "В великій історичній хвилі, де валяться основи старого світу і на його руїнах зростає нове життя, вільних незалежних народів, що самі рішають про свою долю і будучність. Національні збори українців Австро-Угорської монархії проголошують торжественно перед цілим світом, що домаганням і ціллю всіх українців є з'єднання всіх етнічних земель в одну державу - єдину вільну

самостійну Народну Республіку. Тільки таке рішення українського питання є достойне української нації. В теперішню велику історичну хвилю має обняти Конституанта український національний сойм - вибраний на підставі загального, рівного, безпосереднього, пропорційного виборчого права, яке має прислугувати жінкам так само як і мужчинам. Суверенний український народ рішатиме самостійно про свою долю і будучність..."[32:31].

Після відчитання цієї пафосної заяви д-р Євген Петрушевич проголосив з'їзд закритим. Це викликало протести частини зібраних, які вимагали дебатів і голосування по вищенаведеній заяві.

Як пише Михайло Лозинський – «так почав зарисовуватися між українським громадянством поділ на прихильників УНРади та прихильників проголошення об'єднання»[32:31].

Яку позицію займав Є.Петрушевич, будучи головою табору УНРади, чи була вона категоричною у сенсі соборності українських земель? Невже Євген Петрушевич відкидав ідею об'єднання українських земель? Відповідь на це питання нам дають біографи Петрушевича. Серед них Ярославин С., Максимчук І., Цегельський Л., Волинець С., Шевчук В. та інші. Суть проблеми пояснюється об'єктивними факторами політичної ситуації, в якій перебували західноукраїнські землі. Найперше скажемо, що д-р Є.Петрушевич був безперечно ідейним партіотом та державником, постійно переймався ідеєю української державності у своїх політичних акціях. Але одночасно мав він велике почуття відповідальності за долю народу, що висунув його на своє чоло. Тому- то у важливих рішеннях поступав обережно і зважено, рахуючись з усіма можливостями. Д-р Є.Петрушевич був безперечно як і всі галичани під впливом постановня Української держави над Дніпром і ця подія збудила в ньому нові поривання що дало йому сил у змаганнях за державність. Він був у безперервному контакті з послами Української держави у Відні - Андрієм Яковлівим і В'ячеславом Липинським, а через посла Л. Цегельського мав зв'язок з Києвом [82:169]. Тому був добре поінформований про слабкість

української держави над Дніпром. Отож з точки зору політичної доцільності передчасна злука з Великою Україною стала б обтяжливою для легітимно визначеної Західноукраїнської Республіки. Окрім того Євген Петрушевич радикально виступав проти скинення Гетьманату. Він вислав до Києва посла Лонгіна Цегельського та Олександра Колесу, щоб роздобути глибинну інформацію та протидіяти крамольним планам [101:27]. Цегельському вдалося біля 20 вересня дістатися на засідання Національного Союзу, що остаточно це питання вирішив. Всі переконання Цегельського про те, що переворот стане кінцем державних змагань як східних так і західних українців, не зробили на учасників наради жодного враження. Д-р Є.Петрушевич передбачав хаос, який з цим повстанням міг початися в Україні, та що українські сили не встоять проти нового наступу більшовиків. Був переконаний, що Західноукраїнські землі не дістануть тоді жодної допомоги від Східної України, та що перед наступом аж трьох ворогів не зможуть себе боронити. Тим то запобігав д-р Петрушевич опинитися між молотом і наковадлом. Президент УНРади розраховував на те, що збереженні в складі австрійської федерації українські землі зможуть в майбутньому відіграти роль П'ємонту, бази для будівництва Української держави, а далі об'єднатися в єдину суверенну незалежну державу на всіх розрізнених етнічних територіях.

Крім того нелегко було проголосити злуку з огляду на те, що Західноукраїнський Провід не мав жодної реальної сили. Галичина, що була чотири роки тереном безперервних боїв була винищена до краю. Усе чоловіче населення від 18 до 50 років було на військовій службі і кривавилось у тяжких боях переважно на італійському і балканському фронтах. Поляки готувались у підпільних організаціях до захоплення влади в Галичині. В самому Львові було близько 500 польських солдатів готових кожної хвилини виступити на заклик свого політичного проводу [101:28]. Як у 1914 році використали поляки невдачу австрійських військ на східному фронті, щоб розрахуватися з українцями, кинувши на них тавро зради, наслідком чого шляхи відступу

австрійських військ покрилися шибеницями, а австрійські тюрми наповнилися десятками тисяч українців, так і тепер чекали вони на якийсь фальшивий крок українців, щоб за ширмою австро-угорських інтересів використати його на свою користь. Маємо зауважити, що австро-угорська влада, хоч була вже близька до занепаду, все ж таки мала в Галичині поважну збройну силу, що була під помітним польським впливом (напр.: військовим комендантом Львова був поляк ген. Новотний). В Україні була 150-ти тисячна австро-угорська окупаційна армія. Не було сумніву, що влада у випадку проголошення злуки, була б активно виступила. Вистачило б провести арешти провідників української справи і будь-яка боротьба за національне самовизначення стала б смертельно враженою[101:28]. Польська влада тримала під пильною увагою з'їзд українських нотаблів, вишукуючи компромат. Про те, що так воно було вказує той факт, що коли Конституанта закінчила свої наради 19 жовтня о 4 годині над ранком, то негайно запросила д-ра Є.Петрушевича польська військова команда до себе, щоб довідатись про наслідки цих нарад. Всі ці умови спонукали до великої обережності. Даючи оцінку діям, Петрушевича у питанні об'єднання з Наддніпрянщиною треба сператися також на реалії міжнародноправових тенденцій. Росія трактувалась тоді Великими державами як "єдина і неділима", тому був переконаний Петрушевич, що злука ЗУНР з гетьманською Україною загрожувала б опинитися в складі Росії. В зв'язку з цим, варіант української державності на ЗУЗ у федеративному зв'язку з Австрією був з точки зору політичного осмислення найбільш оптимальним.

Зрештою, - як пише С.Ярославин, - «не проголошував ще тоді незалежності ні один нарід Австрії, навіть чехи, які були в кращому положенні, а ніж галицькі українці, маючи цілий адміністративний апарат у своїх руках, не наважилися на крок проголошення самостійності» [101:28]. Пізніший президент Чехословаччини Масарик згадує у своїх спогадах, що чехи могли скоріше взяти владу в свої руки, однак було б це коштувало їм багато жертв.

Тож воліли вони вичекати до тих пір, поки австрійська влада сама їх до того не закличе, що дійсно і сталося 28 жовтня 1918 року»[103:127].

Отже, таке рішення Петрушевича і постанова УНРади мали вичікуючий характер. Так дивилися на тодішню політичну ситуацію всі відповідальні політики, як націонал-демократи, так і радикали. Навіть деякі наддніпрянці були такої думки. Так наприклад, визначний державник В'ячеслав Липинський переконував Петрушевича, щоб Конституанта не проводила злуки Галичини з Східною Україною, бо майбутнє останньої непевне, і може прийти до того, що Галичина стане знов українським П'ємонт. У своїй промові на зборах представників Галичини і Буковини дня 19.10 1918 року з проголошення ухвал Конституанти про створення Західноукраїнської держави, посилався д-р Є.Петрушевич саме на В.Липинського[101:29].

3.2. Дипломатична діяльність у Відні

Нарада УНР у Львові завершилась проголошенням ЗУНР 19.10.1918 року. Того дня створювались три делегатури: одна з центром у Відні, яку очолював Євген Петрушевич; друга у Львові, головою якої став Кость Левицький; третя -Чернівецька під керівництвом Миколи Василька. Отже Євген Петрушевич змушений був перебраться до Відня.

Тим часом Австро-Угорщина хилилася вже зовсім виразно до свого фатального кінця. Підсилив цей процес 15.10.1918 року угорський прем'єр Векерле заявою, що Угорщина відкликається на своє право до повної державної незалежності. Після цієї декларації угорський уряд забрав свої полки з фронту ніби для оборони границь Угорщини сподіваючись цим самим змінити вороже ставлення Антанти до угорського народу. Другим чинником, що поглибив розпад монархії був, мимо волі її авторів, спізнений найменше на пів року маніфест Карла про перебудову Австрії на федеративних засадах. Згідно з цим маніфестом дістали поневолені народи право самостійно

вирішувати свою долю. Це право ствердила ще відповідь американського держсекретаря Лянсінга з 21.10.1918 року на ноту австро-угорського уряду з 4 жовтня, якою цей уряд погоджувався заключити мирний договір на основі пунктів президента Вільсона, проголошений 8 лютого 1918 року [32:33]. Чотирнадцять пунктів Вільсона, в яких йшлося про надання автономії для народів Австрії, повідомив у свої відповіді Лянсінг, і сказав, що від того часу ситуація в основному змінилася, що чехословаки і Пд.слов'яни є в стані війни з Австро-Угорщиною, тому мають вже самі вирішувати свою долю. А у тих народів взяло верх бажання до повної державної незалежності. Вони не думали залишатися «під спільним австрійським дахом». Тому справа ліквідації монархії була вже питанням не багатьох тижнів [21:175].

Євген Петрушевич добре знав галицьких поляків і був переконаний, що вони вживатимуть всіх можливих засобів, аби втримати Східну Галичину при Польщі. Була теж можливість, що австрійський уряд передасть владу в Галичині полякам. Тому старався Євген Петрушевич негайно увійти з переможними державами у зв'язок і взяти в них згоду, на основі 14-ти пунктів Вільсона, на визнання Галицької держави. Вже 26 жовтня 1918 року, коли Австрія ще існувала, вислав Є.Петрушевич від імені Екзекутивного комітету УНРади, як тимчасового правління на українських землях, що входили до монархії, за посередництвом польського посольства меморіал до президента Вільсона. У документі йшлося: "Тимчасове правительство незалежної Галицької держави, яку утворено у останніх часах з українських територій, колишньої австрійської монархії, має честь сповістити вас пане, президенте, що українських нарід Австро-Угорщини вибрав на підставі проголошеного вами принципу УНРаду на національних установчих зборах у Львові, який одногосно ухвалили резолюцію, щоб об'єднати українські території колишньої Австро-Угорської монархії в одну незалежну державу [72:165] - далі йшлося про те, що "український народ вірить у принцип свобідного самовизначення народів, проголошений Вами Пане Президенте, що це право до

всіх відноситься - рівно ж і до українського народу." Далі меморандум подає короткий історичний огляд ЗУЗ від IX століття і на останніх часах закінчуючи, зауважує на польських територіальних претензіях до Галичини.

При кінці цієї ноти читаємо: "Українці бажають, щоб польський нарід розвивався свobodно в незалежній державі утвореній на етнографічних польських територіях. Вони бажають жити приязно з усіма сусідніми народами, включаючи і польський. Якби однак здійснилися затії польських шовіністів, якби яку-небудь частину українських земель прилучено до Польської держави, то через те постане тертя між двома сусідніми державами і на сході Європи запанує нова війна. Мир вдасться запевнити тільки через точний етнографічний поділ земель між сусідні держави - Польського, Українського і Великоруського».

На самому кінці заяви президента УНРади йдеться ще про момент дальшої долі новоутвореної держави у зв'язку з існуванням на сході Української держави під владою гетьмана Павла Скоропадського: " Події покажуть чи вона (ЗУНР) вибере собі повну незалежність чи злуку з Українською державою (над Дніпром). Але немає сумніву в тому, що останнє рішення відповідало б аспіраціям цілого нашого народу" [72:165].

Цю заяву надзвичайно тяжко було передати президенту США Вільсону, бо будь-яке спілкування на міжнародній арені Великі держави здійснювали телеграфічно лише з представниками переможних або нейтральних держав. Євгену Петрушевичу вдалося встановити контакти з Швецьким посольством і звідти телеграфічно вести ділог з великими державами про визнання ЗУНР.

Д-р Євген Петрушевич намагався використати ще останній тиждень австрійського уряду, щоб при його допомозі перебрати владу в Галичині. В цей спосіб паралізував він таку саму акцію поляків. Коли б це йому було вдалося, то позиція українців була б сильнішою від позиції поляків. Після переговорів Петрушевича з прем'єром Гусареком, домовлено, що намісником для Східної

Галичини має бути іменований українець, який створить українську адміністрацію і при допомозі УНРади зорганізує державну владу.

Але коли 25.10 1918 року Євген Петрушевич чекав приходу Гусарека від цісаря з відповідним письмом, то виявилось, що Гусарек вдався до демісії [21:176]. На його місце прийшов професор Лямаш, вчений юрист, що не був політиком. Лямаш був переконий, що кому б австрійський уряд не віддав владу в Галичині, українцям чи полякам, все одно вибухне неминуче між обома народами війна. Тому зволікав з вирішенням, тим більше, що Регенська Рада у Варшаві планувала перебрати в Галичинв владу від Австрії, аж 1 грудня. Справу прискіпили галицькі поляки. Побоюючись втратити Східну Галичину, постановили поставити мирну конференцію перед звершеним фактом. Дня. 28.10.1918 створили вони у Кракові Польську Ліквідаційну Комісію, яка готувалася перебрати владу в Західній Галичині і намірялася теж саме зробити в Львові 1 листопада. Львівська делегація УНРади довідалася про це і випередила поляків. Під тиском Євгена Петрушевича граф Лямаш вислав телеграфічно наказ генералу Гуйну (наміснику Галичини) з вимогою передати владу українцям, але поляки перехопили телеграму у Кракові і далі її не пропустили. Паралельно з Відня мав приїхати до Львова посол д-р Лонгін Цегельський і поінформувати львівську делегатуру про справу передачі влади. Цегельський приїхав до Львова по полудню 31 жовтня 1918 року і привіз відомості, що власне сьогодні австрійська рада міністрів вирішила передати владу в українській Галичині УНРаді. Він сказав, що завтра, 1 листопада, урядовий кур'єр має привести це рішення з цісарським підписом до Львова і вручити наміснику Гуйну [32:40]. У зв'язку з цим виникла одна думка - слухатися вказівки львівської делегатури УНРади і чекати завтрішнього дня, і друга - яку висловив Дмиро Вітовський - про негайне перебрання влади. Остання точка зору виявилась правильною і вона взяла верх серед українських провідників у Львові. Тому справу листопадового перевороту було здійснено

успішно і вже 1 листопада 1918 року на Львівській ратуші замайорів жовто-синій прапор[65:33].

Після листопадового перевороту залишався д-р Євген Петрушевич ще довгий час у Відні. Затримувало його там три справи: 1) праця над подальшим налагодженням зв'язків із західним світом; 2) підготовка скорого повернення додому із фронтів галицьких вояків; 3) визначення долі Галичини у ліквідації майна монархії (бо убога Галичина залишалася без фінансових і матеріальних засобів). Але безумовно найважливішою була перша справа - зорієнтуватися в політичних тенденціях держав переможниць та зробити передвступні кроки до визнання ними Західноукраїнської державності. Правда все це можна було робити через акредитованого посла у Відні, але Петрушевич відчував на собі таку відповідальність, що бажав робити це сам [21:177].

Відразу після захоплення українцями 1 листопада влади в Східній Галичині, повідомив д-р Петрушевич телеграфічно за посередництвом посольств нейтральних держав у Відні, всі країни про створення ЗУНР та про агресію Польської держави [21:177], в яких з'ясовував українську справу та суть українсько-польського конфлікту. Зокрема в ноті до президента Вільсона 26.11. зауважував:" Утворивши державу дня 19 жовтня у Львові, ми визначили границю цієї держави тільки провізорично, вичікуючи Вашого рішення, Пане Президенте, стараючись оминати захоплення навіть найменшого клаптика землі, який не був заселений українцями в переважаючій більшості, і дотримуючись справедливих принципів - Ваших Пане Президенте, у цих границях Українська Національна Рада представляє цю державу і старається не допустити ніякого негідного вчинку, а при тім не допустити насильного перехоплення влади, яку вона має в руках" [17:арк12].

Нота президенту Вільсону,- написана Петрушевиєм далі представляє факт, що український народ в Австро-Угорщині знаходився до того часу під пануванням та важким утиском польської шляхти, румунських бояр та мадярських вельмож і тому цілком зрозуміла річ, що маси українського народу

прагнуть як найскоріше скинути з себе це ярмо під кожним кутом , розуміючи його не тільки як політичне, але й культурно-освітнє та соціально-економічне. Далі йшлося про те, що українські маси надзвичайно обурені акцією ПЛК, яка намагається анексувати цілу Галичину, нехтуючи дозволом австрійського імператора та правом націй на самовизначення. На самому кінці нота підкреслює ще раз демократичні змагання українства, та окреслює своє ставлення до більшовизму:" Большевизм і нігілізм не мають жодного опертя в українській нації. Вони є тільки плодами розпачливого ума. Вони могли б проявитися в українськiм народі, якби українську націю покинула нова побідна демократія, ведена Вами Пане Президенте, та якби вона її назад віддала під колишнє чуже панування"[17:арк13].

Д-р Євген Петрушевич намагався на повну потужність розгорнути зовнішню політику ЗУНР, бо саме одним із головних завдань, які постали перед новоствореною державою було формування зовнішньополітичних пріоритетів[48:116]. Прагнучи вийти із міжнародної ізоляції Євген Петрушевич продовжував залишатися у Відні, роблячи активні спроби нав'язати стосунки з Антантою (найперше з Англією і США), так наприклад, 20 листопада посол Англії у Берні переслав своєму міністру закордонних справ Джорджу Бальфуру, ноту вручену йому представником Західноукраїнського уряду, який іменував себе державним секретарем, начальником відділу закордонних справ. У ноті повідомлялося про заснування ЗУНР і початок збройного конфлікту проти України.

Водночас тривало створення закордонних представництв та місій. Уже наприкінці 1918 року Євген Петрушевич призначив своїх представників у Австрію і Німеччину (М. Василько), у Чехословаччину (О. Смаль-Стоцький), в Угорщину (Я. Біберович) [48:116]. Петрушевич надавав особливе значення розвитку стосунків з ЧСР та Угорщиною. По-перше, тому що Станіслав сподівався дістати від них в обмін на нафту зброю, військове спорядження, промислові вироби та вугілля; по-друге, для відрізаної Східної Галичини

Угорщина і особливо Чехословаччина з її впливом на заході могли стати "вікном у Європу" та сприяти позитивному вирішенню східно-галицького питання ("бо вони належали до переможних держав і мали більше свободи рухів" - Вітошинський - примітка С.Р.). Нарешті з огляду на напружені взаємини з Варшавою Прага сама виявляла прихильність до ЗУНР у її війні з Польщею; а з Будапештом можна було проводити спільно політику щодо Румунії. Не дивно, що стосунки ЗУНР з Чехословаччиною та Угорщиною були закладені ще в грудні 1918 року, коли Євген Петрушевич особисто відвідав Прагу і Будапешт і зустрівся відповідно з Т.Масарекем і М.Карої [48:118]. Так під час зустрічі з Карої та з міністром національних справ, лідером радикальної партії О. Ясі у Будапешті, Євген Петрушевич обговорював питання закупки амуніції для УГА і проблему Закарпатської України. Закарпаття становило окреме питання, яке серйозно ускладнювало взаємини двох держав. Проголосивши Закарпаття складовою частиною ЗУНР, УНРада не мала там сили для утримання своєї влади і мусіла миритися з окупацією Угорщини. З іншого боку Будапешт не задовольнявся фактичним контролем над Закарпаттям і жадав формальної відмови ЗУНР від спірної території на користь Угорщини, сподіваючись використати такий аргумент на Паризькій конференції. На цьому як раз наголошував Карої під час розмови з д-ром Петрушевичем, хоча й визнавав, що під тиском Чехословаччини і Румунії Будапешту все важче утримувати Закарпаття. Голова УНРади обіцяв, що Галичина не буде організовувати силою своїх претензій на Закарпаття, приналежність якого буде визначати плебісцит під нейтральним доглядом мирної конференції [80:34].

З огляду на вищеописану діяльність голови УНРади д-ра Петрушевича маємо сказати, що закиди його політичних опонентів із звинуваченнями у бездіяльності залишаються зовсім не обгрунтованими. Ніяк не можна звинувачувати Петрушевича у бездіяльності чи байдужості та «безтурботному» перебуванні у Відні, в той час, коли на Західноукраїнських землях точиться

безкомпромісна збройна боротьба з Польщею. Ці звинувачення здаються абсурдними, якщо звернутися до реальних фактів, які окреслюють політичну діяльність Петрушевича. Тому у цьому сенсі не можна погоджуватися з Л. Цегельським [82:168-172], але не можна заперечувати його у тому, що "наявність президента в краю є абсолютно конечною" і що тут у Галичині відчувається брак кваліфікованих кадрів. Євген Петрушевич у цю історичну мить дуже добре з'ясував суть проблеми і чітко визначив пріоритет української справи, а саме налагодження стосунків з світом, на що й поклав час і зусилля, перебуваючи у Відні.

РОЗДІЛ 4.

УЧАСТЬ Є. ПЕТРУШЕВИЧА В НАЦІОНАЛЬНО – ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ

4.1. Президент Української Національної Ради. Проголошення Диктатором

В результаті українсько-польської війни уряд ЗУНР змушений був покинути Львів та перебраться до Золочева (22.XI.1918р.), а згодом до Тернополя, де перебував до кінця грудня. На січень 1919 року керівництво ЗУНР перебралося до Станіслава. Саме туди прибув з Відня д-р Євген Петрушевич. Тут скликав він 3-го січня 1919 року першу сесію Національної Ради, доповнену ще в грудні делегатами від повітів і великих міст. Цей представницько-законодавчий орган ЗУНР, що мав близько 150 членів, вибрав вдруге, майже одногосно, своїм президентом д-ра Є. Петрушевича [58:162]. Першого дня своєї сесії ухвалила Національна Рада злуку ЗУНР і УНР в одну самостійну, соборну державу. З цього приводу президент УНРади заявив: "Ухвалений закон полишиться в нашій історії одною з найкращих карт. По лінії з'єдинення не було поміж нами двох гадок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа, і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!" [32: 68].

Виступ президента ЗУНР та прийняття самої ухвали про злуку було сприйнято з великим захопленням та одностайністю. Усі насолоджувались хвилею торжества соборницької ідеї. Однак (і саме цей факт дозволить краще зрозуміти усі подальші події пов'язані з відносинами Петрушевича та лідерів Наддніпрянської України - прим. С.Р.) Національна Рада, застергла собі аж до скликання Всеукраїнських Установчих зборів автономію Західної Області в УНР з окремим урядом - Державним Секретаріатом. Такі ухвали УНРади прийняла Директорія і погодилась на автономію ЗОУНР. Трудовий конгрес у Києві 28 січня 1919 року затвердив рішення Національної Ради і на цій основі

залучив до своєї роботи 65 делегатів від парламенту ЗУНР, а д-р Є. Петрушевич як репрезентат Західних земель став шостим членом Директорії УНР (зауважимо, що відбулося лише одне повне засідання Директорії у квітня 1919 р. - більше у повному складі Директорія не збиралася - прим. С.Р.).

УНРада на чолі з президентом Є.Петрушевичем у Станіславі прийняла цілий ряд важливих законів. Першого лютого було схвалено закон про введення української мови як державної в усіх установах, а 13 лютого прийнято закон про шкільництво в ЗОУНР. 30 березня на засіданні ради держсекретарів ЗУНР під головуванням президента, було ухвалено регламент роботи апарату закордонних справ. Від 25 березня до 15 квітня відбувалась чергова сесія УНРади, на якій головував Є. Петрушевич. Під час сесії схвалено закон про новий законодавчий орган ЗОУНР - сейм. Він мав складатися з 226 послів, з них 160 українців, 33 поляки, 27 жидів. Право голосу мав кожен громадянин після 20 років, а право бути обраним - той, що мав 28 років. Жодних обмежень за соціальним походженням - релігійною чи національною приналежністю не було. На тій же сесії було прийнято земельний закон, який забезпечував правові основи власності селянина на землю. Закон передбачав глобальне вивласнення поміщицької землі та земель фондаций церков та монастирів [6:424-426]. Крім того під керівництвом Петрушевича був прийнятий закон про громадянство, створена місцева адміністрація, налагоджено діяльність пошти і телеграфу, організовано суддівську владу, забезпечено посів землі. Вдалося також швидко організувати збройні сили Республіки, число яких складало близько ста тисяч [23:70]. Взагалі всю працю по організації ЗУНР (ЗОУНР) координував і спрямовував президент УНРади, д-р Є. Петрушевич. Але треба звернути увагу на ще один факт. Насправді не був д-р Євген Петрушевич президентом у звичайному розумінні слова. Суверенні права, що їх має голова держави, належали в ЗОУНР на основі конституції - Виділу Національної Ради, що складався з дев'яти членів та відбував наради під проводом президента або

найстаршого за віком члена Виділу. Всі рішення мали прийматися колегіально, а втілюватися в життя через виконавчий орган - Державний Секретаріат .

Лонгін Цегельський у своїх спогадах говорить, що зовнішньою і внутрішньо політикою в ЗОУНР керував по правді Петрушевич, бо головою Держсекретаріату був д-р Голубович, який являвся слабшою індивідуальністю і усім поступався Петрушевичу. Але далі говорить Цегельський, що "Я рідко коли був у Галичині, перебуваючи або в Києві, або за кордоном"[82:168-172]. Звідси випливає те, що д-р Цегельський не міг добре знатися на тодішніх відносинах в Галицькому естемблішменті. Насправді Є.Петрушевич, як типовий парламентарист, шанував конституційні закони, що обмежували його владу і тому до діяльності уряду, який діяв нероз проти його поглядів , не втручався. Так наприклад, кілька днів після того як Петрушевич повідомив новий Державний Секретаріат про його погодження з Карої в справі Закарпатської України, Секретаріат все одно вислав, правда, невдалу військову експедицію на Закарпаття з метою приєднання його до Галичини (за активним наполяганням д-ра Сидора Голубовича) [98:181-183]. Уряд не прийняв на військову службу привезеного Є. Петрушевичем з Відня визначного австрійського старшину-полковника Легера, що міг в основному змінити хід українсько-польської війни. Петрушевич на відміну від уряду вважав, що львівський фронт є другорядним, що метою українських військ повинно бути тривале забезпечення Бориславського нафтового басейну. Це якраз ті приклади, що вказують на різницю поглядів між Петрушевичем та Державним Секретаріатом, що за своєю політологічною сутністю впливало з механізму стримування і протидії демократичного принципу організації влади. Тому Петрушевич не пробував ніколи накинути силою свої погляди будь-якій особі чи Держсекретаріату цілому. Саме цей надмірний конституціоналізм був хибною стороною Петрушевича, бо при жорсткішій вдачі можна було не допустити багато промахів [21:180].

Ситуація на українсько-польському фронті залишалася складною. Молода Українська держава будувалася у важких боях з Польщею. Польські правлячі кола вважали, що Галичина є історичною польською землею і безумовно повинна належати Польщі. Не гребуючи прямими фальсифікаціями поляки поширювали вигадки про більшовицьку загрозу, що нависла над східною Галичиною. Зокрема прем'єр Польщі Падаревський, інформуючи конференцію про справи в Галичині, пов'язував її навмисне з більшовиками і натякав на співпрацю з Німеччиною. Тому міжнародна політика, яку провадив сам Петрушевич, а після його приїзду в Станіслав, за справу міжнародного визнання боровся на Паризькій конференції д-р Панейко, нажалі не давали бажаних результатів [21:181-182]. Усі дипломатичні місії по врегулюванню українсько-польського конфлікту мали явну пропольську тенденцію. Наприкінці лютого 1919 року місія, яку очолював французький генерал Бартемі, запропонувала демаркаційну лінію між Галичиною і Польщею, згідно з якою третина східної Галичини зі Львовом і Дрогобицьким нафтовим басейном залишалася за Польщею. Петрушевич не прийняв цієї пропозиції і військові дії продовжились знов. Євген Петрушевич скаржився на такі ганебні пропозиції мирного діалогу. В зв'язку з цим була вислана друга місія під головуванням англійського генерала Боти. Ця місія запропонувала тимчасовий кордон між воюючими странами, згідно з яким нафтовий басейн залишався в руках українців, а Львів під владою поляків. Євген Петрушевич та уряд ЗУНР прийняли цей проект перемир'я, але не погодилась польська сторона. Тому 15.05.1919 р. військові дії відновилися.

Весною 1919 року УГА і ЗУНР перебували в тяжкій ситуації в зв'язку з тим, що на допомогу Польщі із Франції прибула добре вишколена та відмінно озброєна армія генерала Галера. Мета армії за попередніми угодами мала зводитись до боротьби з більшовицькою Росією, але Польський уряд всупереч домовленостям кинув її на УГА. Тому події на фронті розвивалися не на користь ЗУНР. Крім того, при заохоченні поляків, румуни 24 травня атакували

ЗУНР зі сходу. Вони рушили на Покуття і там зруйнували ліве крило українського фронту. Цей удар, як і переважаюча польська армія, підсилена бійцями Галера, спричинили до занепаду морального духу воїнів. Українська Галицька Армія була загнана у "трикутник смерті" - невеличкий клаптик землі між річкою Збручем і Дністром. В зв'язку з цим Виділ УНРади, Державний Секретаріат та президент Євген Петрушевич обрали собі за столицю м. Заліщики. (2.06.1919) [7:104].

Щоб зміцнити дисципліну, піднести бойовий дух воїнів, необхідно було провести реформи в самій державі. Дня 9 червня 1919 року Виділ Національної Ради і Державний Секретаріат прийняли акт, яким право на усю цивільну, військову і державну владу передавалося д-ру Євгену Петрушевичу, проголошуючи його Уповноваженим Диктатором ЗОУНР. Акт цей постановляв: " З огляду на вагу хвилі і на небезпеку грозячу Вітчизні, для скріплення і одностайності державної влади, президія Виділу УНРади і Державний Секретаріат ЗУНР постановили надати право виконувати всю військову і цивільну владу, яку виконували досі на основі конституції Виділ УНРади і Державний Секретаріат, - д-ру Євгену Петрушевичу. Ся повноважність важна до відкликання." [34:16] За Президію Виділу УНРади підписав д-р Є. Петрушевич, за Раду Державних Секретарів - д-р С. Голубович, д-р І.Макух, І. Мирон.

Диктаторами нині називають правителів, які самочинно захопили владу. Однак найперші диктатори – давньоримські – необмежені повноваження самовільно не привласнювали, а отримували лиш у виняткових випадках від сенату. Є. Петрушевич також був диктатором у первісному, давньоримському розумінні цього слова. Надзвичайні повноваження йому тимчасово делегували в полікритичний для ЗУНР період.[77:1].

Дії Виділу УНРади і Державного секретаріату отримали схвалення Галицького громадянства. Диктатура Є. Петрушевича принесла позитивні наслідки.

8 червня 1919 р. почався знаменитий контр наступ УГА, який увійшов в історію під назвою "Чортківська офензива". Під час цього наступу УГА вийшла з "чорного трикутника" (площею 35 х 35 км між р. Збруч і Дністер), пройшовши з боями за 20 днів 150- ти кілометрову відстань, всередньому просуваючись щодня на 7 з половиною кілометрів. Чортківську офензиву слід вважати найбільшим збройним досягненням українсько-польської війни, в яке зробив свій величний внесок Диктатор Петрушевич [98:158]. Звертаючись до війська під час офензиви, Є.Петрушевич казав: " За два дні свого наступу ви звільнили великий простір втраченої землі. Ви взяли Чортків, Бучач, Монастириськ, Копичинці..." [58:165]

Отже, надання Петрушевичеві диктаторських повноважень в ЗОУНР було вимогою історичного моменту, спонуюкою екстраординарної ситуації в умовах перманентного військового протистояння ЗОУНР і Польщі. Саме зосередження влади в одних руках дозволило згуртувати та піднести моральний дух армії, залучити до її рядів нові сили (число УГА на червень 1919 року складало 90 тисяч) та організувати потужну контрнаступальну операцію.

Стосовно доцільності видання акту, що передавав Є.Петрушевичу повноваження диктатора, сумніву не виникає, а от враховуючи аспект юридичної легітимності, треба констатувати про порушення процедури передачі влади. Виділ Національної Ради та Державний Секретаріт за конституцією не мали права встановлювати диктатури, на це мала компетенцію лише УНРада у повному складі. Тому протести лідерів Директорії УНР, в яких йдеться про нелегітимну узурпацію влади, з точки зору нормативної бази, є цілком обгрунтованим. Але задамося запитанням. Чи можна було в умовах ведення війни, коли по-суті вся територія Галичини залишалася під польською окупацією скликати усіх послів УНРади ? Зрозуміло, що такий легітимний варіант порятунку Республіки був неможливий. Але лідери Наддніпрянщини використовуючи цю підставу звинувачували Є. Петрушевича в захоленні

влади, в результаті чого позбавили його членства в Директорії, створивши на місці представника ЗОУНР, спеціальне міністерство на чолі з непримиренним ворогом Є. Петрушевича Семеном Вітиком. Останній 12.06.1919 р. написав д-ру Є. Петрушевичу листа, в якому дуже жорстко поставив питання про не правомірні дії голови Виділу УНРади. [34:184]. Диктатор Євген Петрушевич у своєму листі 13.06.1919р. давав таку відповідь: "Високоповажний Пане Товаришу! Дозвольте дати Вам на поставлені запитання слідууючу відповідь: - диктатура може бути відкликана кожодчасно на згідне жадання Виділу УНРади, зглядно самої Президії і Державного секретаріату. Приймаючи диктатуру, лиш з огляду на тяжке положення, в яким хвилею знайшлася наша держава і враховуючи бажання влади рятувати народну справу, зложивем рівночасно заяву, що хвилини, коли положенне настільки поправиться, що диктатура взагалі, а що найменше цивільна, покажется злишною, сам зажадаю її відкликання. А ні Виділ УНРади, а ні Секретаріат не перестали існувати, лиш діяльність їх на час диктатури зосталася завішена..." [34:186]. Будь-які коментарі тут зайві.

Біограф Євгена Петрушевича С. Волинець називав 1919-й найтяжчим і найтрагічнішим періодом у житті президента та диктатора ЗОУНР. В тім часі мусів терпіти Є. Петрушевич багато образ, проти нього спрямовано багато неслухних закидів. Цим займалися політичні опоненти д-ра Є.Петрушевича - соціал-демократи С.Вітик та О. Безпалко. Та й в цілому, якщо говорити про лідерів Наддніпрянщини, то маємо сказати, що між ними та Галицьким урядом мали місце несприйняття, конфлікти, взаємні звинувачення у помилковості політики. І Мазепа (голова Ради міністрів УНР) звинувачував д-ра Петрушевича у сепаратизмі та спробах захопити владу на Великій Україні. Пов'язував Петрушевича з отаманщиною, бунтом Оскілка (квітень 1919р.) - звертаючи увагу на те, що у своїх відозвах 29 квітня Оскілко заявляв:" ... Директорію, я прохав провадити далі державну працю й обрати негайно голову Директорії з правами Президента Республіки. З свого боку - говорив Оскілко, -

я порадив вибрати членом Директорії Петрушевича і при першій змозі скликати народне представництво з правами Установчих Зборів, перед яким мали б відповідати Президент і я." [34:5-100].

Чи скажімо той же Ісак Мазепа бачив "зв'язок" бунтівника Балбочана та Петрушевича. З свого боку лідери ЗОУНР звинувачували Симона Петлюру та наддніпрянців в іспірації заколоту проти Диктатора на чолі з соціал-демократом І. Сіяком, що зорганізував загін в 300 чоловік і намагався заарештувати Петрушевича.

Так чи інакше ми можемо лише здогадуватися про правдивість цих тверджень, або формулювати проблеми, бо на сьогоднішній день не володіємо документальною базою, яка б засвідчила безпосередню причетність д-ра Петрушевича до сепарацій, бунтів, підривної діяльності проти Директорії УНР та отамана Петлюри.

Ці колізії можна охарактеризувати лише як психологічну війну між лідерами, що виховувалися в різних соціально-політичних обставинах. Виходячи з концепції Зігмунда Фрейда зауважимо, що в даних обставинах грає роль принциповий збіг процесів становлення індивіда і соціуму, це так званий біогенетичний закон, що ототожнює онто- і філогенез: індивідуальний розвиток в стиснутій формі повторює розвиток соціуму. Середовище продукує лідера, якого вартує, або який є прямим відображенням тих соціальних груп, з яких він походить. Галичани і сам д-р Є. Петрушевич- Австро-Угорська держава - праві за політичною орієнтацією, виховані в дусі парламентарної боротьби за права нації в конституційній монархії; наддніпрянці і сам От.С. Петлюра - ліві за політичною орієнтацією, що виховувались в умовах деспотичної Російської імперії, схильні до радикальних революційних дій з чітко вираженими соціальними гаслами. В зв'язку з такою різною ментальністю українців, по обидва боки Збруча, виникли гострі проблеми протистояння, які В. Солдатенко називає "біметалічною нез'єднаністю".

Але повернемося до червневих подій 1919 року в Галичині. Офензива УГА 28 червня “захлиснулась” у боротьбі з польськими військами та армією Галера, почався стрімкий відступ. Вояки тепер вели лише ар’єргардні бої. Антанта допомагачи Польській державі робила все, щоб не допустити створення Української Республіки. 25 червня 1919 року таж Антанта під приводом "оборони, безпеки майна мирного населення Східної Галичини від звірств більшовицьких банд" дозволила полякам тимчасово окупувати Галичину аж по Збруч. З цього приводу Євген Петрушевич писав: "По дев’ятох місяцях існування ЗУНР, завдяки великій політичній, моральній і військовій допомозі держав Антанти полякам, Українська Галицька Держава була знищена, а народ опинився в неволі далеко гіршій за австрійську". [58:166].

Зрозуміло, що коли Антанта дала санкцію полякам на окупацію Східної Галичини, то результат українсько-польської війни, був наперед визначений. УГА виснажена восьмимісячними боями, слабо забезпечена амуніцією і продовольством не могла протистояти чисельно переважаючій і добре озброєній польській армії. Тому перед диктатором постало тепер питання в який спосіб можна було б урятувати УГА. Було декілька альтернатив. Одна з них - укладення угоди з урядом Радянської України, який звернувся до Президента Петрушевич з пропозицією спільних дій проти поляків в обмін на зірвання угоди Петрушевичем з Петлюрою. Ці контакти розпочалися ще з березня 1919 року і мали для Радянської влади стратегічне значення (21 березня постала Угорська Соціалістична Республіка). Але Петрушевич не хотів альянсу з більшовиками, зауважуючи, що "на всій Україні ведуться повстання, більшовизм померкає" [19:арк3]. На діяльність Є. Петрушевича впливав також А.Шептицький. Він писав Петрушевичу: "Ніякого контакту з большевиками бути не може. Той хто підтримує цей контакт і прагне єдиного фронту з безбожними більшовиками - зрадник народу і церкви" [58:165]. Петрушевич відмовився також пропустити більшовицькі війська в Угорщину,

де вони мали б підтримати диктатуру пролетаріату. Отже, прорадянський вибір у цю історичну хвилю Євген Петрушевич рішуче відкинув.

Інший варіант запропонував Віктор Курманович. Він відстоював позиції відходу УГА за Дністер, можливо в Карпати, щоб там перезимувати, зміцнити сили армії, а весною перейти до активних наступальних дій. Курманович вважав, що такий план мав довести більшовиків до сутички з поляками, бо власне УГА розділяла їх.

Але Петрушевич вирішив перевести галицькі військові частини на Наддніпрянщину, як про це просив Головний отаман Симон Петлюра надсилаючи часті свої посольства до Диктатора ЗОУНР. 4.07.1919 р. Начальна команда повідомила це рішення Штаб Дійової армії. На прохання останньої вислав доктор Є. Петрушевич 5-ту бригаду Українських Січових Стрільців у кількості 2 тис. вояків на Проскурівський напрямок. 10 липня ця група зайняла м. Чорний Острів. Але тут галичани зустрілися з ворожим ставленням населення, що стало для них прикрою несподіванкою. 5-та бригада була сильно занепокоєна й настирливо просилися назад до Галичини. Це турбувало д-ра Є. Петрушевича та Начальну команду. Уся ця ситуація викликала певне застереження Петрушевича, щодо реалізації плану переходу УГА за Збруч на Велику Україну

Оскільки Петлюра і Мартос вороже ставилися до генерала Грекова, який свого часу відмовився співпрацювати з соціалістичним урядом, Петрушевич заради добрих взаємин з урядом УНР 5.07 звільнив Грекова з посади головнокомандуючого. Увільнення авторитетного командира болуче позначилось на загальному настрої армії.

Місце Грекова зайняв комендант II корпусу Мирон Тарнавський, а начальником штабу став полковник Альфред Шаманек. 12 липня до Чорткова на переговори з Є. Петрушевичем прибула семичленна делегація від Директорії. У них взяли участь професор Ф. Швець, член Директорії, полковник Капустянський від штабу Дійової армії, Андрій Лівицький від

уряду, Микола Ковалевський лідер есерів, Іван Романченко від есдепів. Всі наддніпрянці переконували Петрушевича в необхідності якнайшвидшого переведення Галицької Армії за Збруч. Ф.Швець підкреслював незмінну симпатію всіх членів Директорії до поміркованого уряду Галичини . Андрій Лівіцький аргументовано доводив, що в Україні ще не все пропало бо на сході, де довше перебували більшовики, почалися повстання і тому утворення спільного фронту може бути дуже корисне. “Наступ соборної армії обов'язково увінчається успіхом. А всяке інше рішення призведе до загибелі двох армій”- казав Лівіцький.

Вислухавши всі аргументи президент Петрушевич звернув увагу на те, що представники наддніпрянської влади весь час вели демагогічну агітацію проти уряду ЗОУНР, а інші агенти намагаються розкласти Галицьку Армію, підриваючи довіру до старшинського корпусу. Д-р. Петрушевич також висловив побоювання щодо ворожого ставлення населення наддніпрянщини. Ось як описує переговори делегат УНР, генерал Капустянський: " На всіх нас зробив сильне враження д-р. Є.Петрушевич. Велика поважна постать, замислене обличчя з розвиненим підборіддям - ознака сильної волі, - гострий погляд. До справи ставився він з надзвичайною увагою. Відчувалося, що ця людина добре знає, яка величезна на ньому одному лежить відповідальність. Здавалося, що він силується не зігнути під натиском важкого історичного моменту. Здавалося ніби весь тягар тримає на своїх раменах, вболіваючи за свою країну... Видно диктатор не був чистолубцем, не впивався владою, а всіма силами намагався тільки використати її для щастя своєї бідної, від віків занапащеної країни... Представники наддніпрянщини вимагали від д-р. Петрушевича великої жертви для загальної справи. Він старався не за себе а за свій народ. Нарешті висловився Петрушевич. Він висловив приблизно такі міркування:"Панове, ви кличете нас на Велику Україну, а чи не представники вашої влади надали притулок ворогам нашого уряду? Скажіть, а що буде з нами на Великій Україні ? Як поставиться до нас народ? А як складеться

співпраця наших урядів і наші взаємовідносини ? Чи ми забезпечимо нашу армію? А що нарешті буде робити людність Галичини під п"ятою поляків коли ми будемо мандрувати по Великій Україні ". [101:45-46]

Однак після довгих переговорів Петрушевич майже погодився перейти за Збруч. Наступного дня делегати відвідали Начальну Команду УГА, де дізналися про дуже принадні пропозиції від командування Червоної Армії, яке пообіцяло галичанам допомогу у боротьбі з Польщею. Того самого дня на зустрічі Петрушевича з Петлюрою було вирішено про перехід УГА за Збруч на таких зобов'язаннях з боку наддніпрянців:

- 1) демократична політика без ухилів у бік радянства;
- 2) заміна уряду Мартоса;
- 3) скасування міністерства для Галичини.

Прийняттям цих умов, Директорія УНР фактично визнала диктатуру Петрушевича.

4.2. Участь у Національно-визвольному русі на Великій Україні.

16-17 липня 1919 року, д-р Петрушевич з своїми уповноваженнями та Галицькою Армією покинули Східну Галичину і перейшли за Збруч. Туди ж перебралися більшість цивільних установ і взагалі втікачі від польського терору. Начальний інтендат УГА отаман Ярослав Селезінка інформував, що загальна кількість армії при переході за Збруч складає 85 тисяч українців [101:47].

За таких складних військово-політичних обставин розпочався новий етап боротьби Диктатора Є. Петрушевича за Українську державність. Цей період увійшов в історію під назвою "Кам'янецька доба" [34:19].

Кам'янецька доба, одна із найтрагічніших в історії визвольних змагань. Це була доба, коли українські збройні сили вперше за кілька століть з усіх українських земель зійшлися для спільної боротьби за незалежну Україну. Але

тут же, у цю добу прийшло до фатального краху об'єнаного українського фронту, внаслідок внутрішніх розбіжностей українських сил, що вирости на різних частинах української землі, і в різних історичних умовах, пішли різними шляхами. Українська боротьба соборним фронтом, досягнувши своєї найвищої точки влітку 1919 року, коли наша армія взяла столицю України - Київ, вже через 2 місяці закінчилася катастрофою. [34:5].

Перейшовши Збруч, Диктатор Є.Петрушевич із своїми уповноваженими осіли в Кам'янці. Як зазначають деякі автори [62;193], коли Є. Петрушевич з Начальною Командою прибули до міста, то їх офіційно не привітали, Начальній Команді УГА не призначили відповідного приміщення, а між Галицьким вояками розпочалась інтенсивна агітація про те, щоб вони покидали свою армію і переходило до наддніпрянських частин. Проти Є. Петрушевича велася і далі завзята боротьба, що тривала аж до катастрофи. З переорганізацією кабінету в УНР не поспішали. Ворожу позицію щодо Петрушевича висловлювали у видаваній за державні гроші пресі галицькі соціалісти С.Вітик., О.Безпалко [101:49]. До цих непорозумінь додалася ще діяльність польської і більшовицької агентури, метою якої було поглибити конфлікт між урядами. Ситуація стала такою напруженою, що д-ра Петрушевича охороняла в Кам'янці ціла бригада УСС, а коли вона при кінці серпня пішла на фронт, то все мусіла бути в місті сильна галицька залога.

Але серед наддніпрянців були і прихильники д-ра Петрушевича - представники правих груп, які були в опозиції до соціалістичного уряду Бориса Мартоса і Симона Петлюри. Вони організували в Кам'янці так званий Український Національно-державний Союз (УНДС) для "об'єднання всіх живих українських сил від низу до верху". До цього союзу входили майже всі земські і культурно-освітні діячі, та деякі члени комісії Трудового Конгресу. УНДС шукав у Петрушевича моральної і політичної підтримки, "вони бачили в Петрушевичеві взірець політика того часу на Україні". Союз намагався об'єднати всі державотворчі сили, що були в опозиції тодішньому

соціалістичному уряду, хотіли поставити Петрушевича на чолі Республіки на зміну Петлюрі[34:23].

Тут в Кам'янці зі своїми урядами опинилися дві по-суті справи протилежні революційні сили, на чолі яких стояли відповідно Євген Петрушевич і Симон Петлюра. За Збручем зустрілися вперше “віч-на-віч” два брати, виховані в двох різних світах.

В таких складних психологічних умовах конфронтації і непорозумінь треба було з'ясувати плани спільних подальших дій. Було створено єдине командування обома арміями - Штаб Головного Отамана - на чолі якого став професор Військової Академії - генерал-полковник Юнаків, а його заступником обрано галичанина генерала УГА Віктора Курмановича. Ліквідувати Начальну Команду УГА чи Штаб Армії УНР не було потреби, бо кожен з них мав свої властивості пристосовані до специфіки, підлеглих їм військ. Далі постала проблема вияснення тактик боротьби з ворогом. Диктатор Петрушевич вважав, що треба спільно йти в напрямі на Одесу, щоб здобути порти і доступ до Чорного моря, тільки через Одесу можна було зав'язати безпосередній торгівельний і політичний контакт з західними нейтральними державами та Антантою. Причорноморські простори, Херсонщина, Катеринославщина зі своїми чорноземами були шпихліром зерна, а також районом з великим запасом залізної руди в Криворіжському басейні, за що можна було дістати в заміні за кордону зброю, одяг, взуття і ліки. Дорога до Одеси була коротша, а ніж до Києва і вимагала менших зусиль армії в боротьбі з ворогом [6:137]. Але проектів походу на Одесу заперечив Петлюра. Він вважав, що всі сили треба спрямувати на Київ, здобуття якого під політичним оглядом мало б велике значення, бо скріплювало б не тільки армію та населення, а й мало б великий вплив на закордон.

В результаті було віднайдено компромісний варіант. Частина військ було спрямовано на Одесу, іншу частину на Київ. Армії мали діяти одночасно у двох напрямках. З історичної ретроспективи треба зауважити, що таке рішення

виявилось не корисним для української справи. Сили армій УНР та ЗОУНР розсіювалися, що в кінцевому підсумку дозволило ворогові здобути швидку перемогу. Хоч після завзятих боїв частини об'єднаної армії захопили Київ 31 серпня 1919 року, та втримати його не змогли, капітулювавши перед частинами добрармії під командуванням генерала Бредова. Кравс командуючий арміями, що вели наступ на Київ поїхав до денікінського генерала Бредова на переговори і, попавши фактично в полон, підписав угоду, на основі якої українська армія залишала Київ. Величезні склади військових припасів, якими можна було закласти армію, попали в руки денікінців.

З цього приводу почались нові закиди проти галицького політичного проводу та д-ра Є.Петрушевича, якого С. Вітик і О.Безпалко звинувачували тепер уже у москвофільстві. Слід звернути увагу, що ті умови, на яких УГА перейшла Збруч і пролила кров за Директорію останньою практично не виконувались. Найхарактерніше щодо цього є зобов'язання Кам'янецької влади фінансувати галицький уряд та УГА, яке абсолютно не виконувалося. Рада Народних Міністрів проявила за словами В. Винниченка "несподіваний гедзьощадності: роздаючи без усякого відпиту і контролю торбами мільйони різним отаманам, пройдисвітам і марнотратам, ні разу не посилавши за кордон жодної ревізії, над десятками своїх місій і комісій, які сотні мільйонів розкидали і розкрадали, - кам'янецькі чудодії раптом перейнялися надзвичайною строгістю щодо галицької армії, вимагаючи від неї відпитів, звітів у грошах і т.д." [8: 462-463].

Особливою перешкодою у фінансуванні галицької сторони виявився голова ради міністрів і міністр фінансів Б.Мартос. Крім усього іншого він демонстрував свою відверту антипатію до Євгена Петрушевича та інших галицьких діячів[70:783]. Правда, усунення Бориса Мартоса було однією з умов переходу УГА на Велику Україну, але Директорія не позбулася одіозного прем'єра аж до 28 серпня 1919 року.

Отже в цих умовах Євгену Петрушевичу рівно як всім галичанам працювати було надзвичайно важко.

На розбіжності між Петрушевичем і Петлюрою впливали також закордонні місії Директорії. Одна з таких місій під проводом Курдиновського ще в травні 1919 року уклала угоду з прем'єром Польщі, згідно з якою Український уряд зрікався всіх прав на Східну Галичину. Петрушевич не сприйняв місію генерала Дальвіга до Польщі, яка 16 червня 1919 року уклала не вигідну угоду. До цього всього додалася ще надзвичайно тяжка ситуація в Галицькій армії, в якій вже на жовтень місяць 1919 року лютувала епідемія тифу. Фронт був ослаблений. Багато поранених знемагали у шпиталях без належного догляду. Армія “танула на очах”. Денікінці намагалися використати це безвихідне положення в українському війську, щоб цілком зліквідувати фронт. Вони невпинно вели наступ, стримувати який уже не було кому.

Штаб Головного Отамана планував відступити на південний захід, себто під тодішню польську границю і наказав евакуювати туди військові установи та майно. Однак ця евакуація і відступ у вказаному напрямку були безнадійно запізнілі. Більша частина армії змушена була б потрапити в руки ворога і загинути, решта могла опинитися в польських таборах, де їх спіткала б такаж доля.

В складній військово-політичній і моральній обстановці командуючий УГА М. Тарнавський підписав 5 листопада 1919 року договір з Денікіним, згідно з яким УГА переходила під командування денікінських генералів. Євген Петрушевич не знав про укладення Тарнавським договору з добрармією. Диктатор одразу, на жорстку вимогу Петлюри, який закидав галичанам зраду, увільнив генерала Тарнавського з посади командуючого УГА і віддав його під суд, що визнав його винним у самовільних діях. Але в наддніпрянських колах піднявся страшний крик, Петлюра вимагав від Диктатора негайного розстрілу Тарнавського. Галицький провід і Начальну Команду було звинувачено у зраді. Але ці закиди були абсолютно не виправдані, бо метою сепаратного договору

був лише порятунок армії, яка залишилася без пров'янту і амуніції, вимирала від тифу. На доказ цього можна навести оцінку тодішньої ситуації, яку висловив генерал Сальський на спільній нараді у Диктатора 12.11.1919 р.: "Війна для нас покінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф. Наддніпрянська армія не має заспокоєння навіть елементарних вимог, вона опору дати не може"[101:68]. Відступати армія не могла, вона була б так чи інакше попала в руки денікінцям. Тож краще було скласти з ними перемир'я поки ще був час.

Яке ж було ставлення д-ра Петрушевича до цього акту Начальної Команди? Дехто вважав, що Диктатор грав у цій справі подвійну роль [20:361]. Стверджуючи, що Петрушевич давно підготовляв перехід Галицької армії до Денікіна. Начальна Команда, за версією Доценка," тільки перевела плани Петрушевича в життя", хоча він від цього відрікався. Зокрема підкреслювалося на тому, що Петрушевич знаходився під впливом д-ра Панейка, що перебуваючи на дипломатичній службі в Західній Європі проникнувся проантантівсько-москвофільською позицією. Добрим джерелом для з'ясування концепту Євгена Петрушевича у цій справі є спогади Степана Шухевича, який брав участь у нарадах представників обох урядів і армій у Вінниці 28.X. та в Жмеринці 4.XI.1919 р. і був головою військового суду, що з наказу Диктатора судив генерала Тарнавського і полковника Шаманека [100:57]. Шухевич зауважує, що Диктатор вважав "вдержання Галицької Армії - єдине на що може покладатися українська справа".

В зв'язку з надходячою катастрофою, думав він, що отаман Петлюра може перейти тільки до поляків або більшовиків. З уваги на окреме міжнародне становище Галичини доля, якої була в руках переможених держав Петрушевич цілковито відкидав альянс з більшовиками. Перехід до поляків, які окупували Галичину Петрушевич вважав за нонсенс. Отже силою факту залишався лише Денікін.

Не можна переоцінювати вплив листів шефа галицької делегації д-ра Панейка на позицію Диктатора у цій справі. Д-р Є. Петрушевич був у своїх

поглядах дуже самостійний і не легко піддавався чужим впливам [40:181]. До того ж листи ці були написані надто пізно і не могли впливати на вибір Петрушевича.

Диктатор хотів залишатися при наддніпрянцях аж до кінця, щоб обминути закиду зради, який чекав би його і галичан, якщо б армія передчасно не перейшла до Денікіна. Він вважав, що як тільки наддніпрянська армія перейде до більшовиків, то всі його зобов'язання перед нею та Наддніпрянським урядом відпадуть і він матиме тоді "вільну руку" [101:70].

Тим то одна з найбільших трагедій, яку пережив Є. Петрушевич, була звістка про намір Начальної Команди вести сепаратні переговори з денікінцями, а опісля про складення ними перемир'я. "Я всього міг сподіватися, - говорив Диктатор у Жмеринці до От. Шухевича,- але ніколи того, що пан Тарнавський поставить мене в таке прикре становище. Пан Тарнавський сміє посилати мені погрози. Я витягну з нього як найдалше йдучі консеквенції." І дійсно вже 6 листопада 1919 року Тарнавський і Шаманек поплавилися.

Полковник Доценко О. [20:157] згадує про таку подію, під час наради представників обох урядів і армій, що відбувалася 8 листопада в Деражні, коли на ній було прочитано текст договору УГА з Денікіним, що його привіз з Вінниці шеф штабу генерал Цігріц. Генерал Сальський на цій нараді сказав: "Галицька Армія вписала темну сторінку в історію нашої боротьби", на що Петрушевич, не витерпівши перебив його і сказав: "Не Галицька Армія, Пане генерале, а генерал Тарнавський" і різко вийшов. Отаман Петлюра наказав генералу Сальському піти і перепросити Диктатора. Коли Сальський увійшов до купе, де знаходився Петрушевич, застав його як він ревно плакав [20:279].

Ця подія засвідчує те, як ставився Диктатор до факту укладення сепаратного договору, а водночас як кількомісячне перебування на Наддніпрянщині знищило нерви назагал дуже здорового і врівноваженого чоловіка.

Отже, тільки незнання або непроінформованість можуть приписувати Диктаторові дволичність у ці трагічні хвилини.

Але яким би болючим для Петрушевича не був цей договір, він був дуже необхідний армії. Начальна Команда краще орієнтувалася в ситуації на фронті і добре знала, які дії є найбільш прийнятними.

Після укладення договору з Денікіним та покарання винних Диктатор призначив нове командування. Начальним Комендантом УГА став генерал Микитка, а шефом Штабу генерал Ціріц. Згадані старшини, які діяли ,зрозуміло у політичному форваторі,що пропонувався Петрушевичем, почали переговори з Денікіним на нових умовах. Вони вимагали допущення до порозуміння представників Наддніпрянської армії. Але денікінське командування на відріз відмовилося вести переговори з представниками УНР.

Д-р Петрушевич думав ще про порозуміння з Петлюрою та хотів у згоді з історією спільно вмерти. Хоча Андрій Лівицький радив Диктатору не вести з наддніпрянським Урядом безконечних переговорів, "вдарити кулаком по столі і сказати: "Так має бути як я хочу!"[21:202]. Але д-р Петрушевич за своїм вихованням і вдачею не міг так вчинити Тому на спільній нараді 12 листопада Диктатор запропонував чергові умови для порозуміння з наддніпрянцями:

- 1) прийняття галичан в склад Директорії ;
- 2) усунення Петлюри від оперативних справ, але залишаючи його Головним Отаманом військ;
- 3) реформування кабінету міністрів;
- 4) віддати галичанинові портфель міністра фінансів.

Однак наддніпрянці і тепер не думали про згоду. Вони - як це правильно передбачав д-р Петрушевич надіялися на порозуміння з більшовиками, з якими навели контакт через швейцарського комуніста Платтена. На його доручення прислане з Москви, надіслали наддніпрянці до більшовиків під проводом отамана Криловського делегацію дня 2 листопада, отже ще до переговорів

Галицької Армії з Денікіним. Домагалися вони тільки передачі Галицької Армії в їх руки, на що Петрушевич не погоджувався[101:72].

Маємо зауважити, що в одному сильно помилився Петрушевич, а саме в тому, що не міг навіть припустити того, що Петлюра "торгував" Східною Галичиною у відносинах з Поляками. А коли на одній із нарад у Кам'янці Петрушевич під час виступу заявив, що "між нами і урядом Наддніпрянщини немає непорозумінь", то з залу почулося іронічне "коли б не так". І дійсно Петлюра тримав постійний контакт з Польщею, намагаючись заручитися підтримкою Пілсудського ціною Східної Галичини. Остаточо Головний Отаман передав полякам Галицькі землі актом 2 грудня 1919 року (місія Лівіцького), а в квітні 1920 року заключив з Польщею Варшавський договір, головною умовою, якого була передача Східної Галичини Польщі в обмін на допомогу у війні з більшовиками. І все це відбувалося в той час, коли Петрушевич вів дипломатичну роботу спрямовану на міжнародне визнання незалежності ЗУНР.

Повертаючись до кам'янецьких перепетій, маємо сказати, що ситуація була надзвичайно складною. З одного боку на місто насувалися більшовики, перед якими станула армія Денікіна, а з заходу рухались поляки. Дня 15 листопада 1919 року повідомив член Директорії Макаренко Диктатора про те, що за домовленості з Петлюрою, поляки мають зайняти Кам'янець, та що вони стрімко марширують до нього. Д-р Петрушевич вирішив покинути Кам'янець. Тому уряд ЗУНР 16 листопада виїхав з Кам'янця, перетнувши румунський кордон, з дозволу короля, перебрався до Жванця.

За таких обставин закінчився один із найтрагічніших етапів Української революції 1917 -1923 років та найскладніший період у житті Євгена Петрушевича.

РОЗДІЛ 5. ДІЯЛЬНІСТЬ Є. ПЕТРУШЕВИЧА В ЕМІГРАЦІЇ.

Отже, закінчився кам'янецький період боротьби Є.Петрушевича за українську національну ідею. Як вже зазначалося, 2 грудня 1919 року подала наддніпрянська місія Андрія Лівницького польському уряду декларацію, в якій зрікалася на користь Польщі Галичини та українських земель на північний схід від неї. На цій основі 22 квітня 1920 року у Варшаві було укладено між обома урядами договір, про який йшлося вище. Євген Петрушевич цих актів не признав та гостро проти них протестував, продовжуючи боротьбу за самовизначення Галичини на міжнародній арені [101:73]. Підставою для цієї боротьби стала міжнародно-правові реалії. Поляки дістали від Найвищої Ради дозвіл тільки мілітарно окупувати Галичину по Збруч [32:143]. Прийняла Найвища Рада 20 листопада 1919 року проект договору, який мали скласти союзні держави і Польща в справі Галичини. Він віддавав адміністрацію Галичини на 25 р. Польщі, з тим щоб по закінченні цього терміну дальшу долю Галичини вирішувала Ліга Націй. Галичина мала б мати в той час обмежену автономію, засади якої були визначені в окремому статуті [32:155]. Однак, ані польська ані українська сторона на цей статут не погоджувались. Тому Найвища Рада постановила 22 грудня вирішення справи відкласти. На основі 91 статті мирного договору складеного між переможними державами і Австрією в місті Сен-Жермен 10 вересня 1919 року, суверенні права над Галичиною перейшли до Союзних держав. Саме від них залежала тепер доля Галичини. Тож галицькі українці стали продовжувати боротьбу на міжнародній арені, намагаючись вирішити позитивно галицьке питання. Цю боротьбу далі очолював д-р Є.Петрушевич[101:74].

Переїхавши з Жванця до Відня, Диктатор ЗОУНР скликав збори тих членів УНРади, які перебували на еміграції у Відні, щоб обговорити політичне положення, що склалося на Великій Україні. На нарадах був присутній за

викликом д-ра Є.Петрушевича д-р Василь Панейко, що працював у Парижі. Тобто була інформація з Великої України та з Парижу. Це була нарада не в законодавчих цілях, а тільки нарада яку Диктатор скликав з дорадчих мотивів. Про хід цього зібрання свідчить офіційний комунікат, в якому йдеться: "По причині приїзду до Відня Президента УНРади д-ра Євгена Петрушевича і Державного Секретаря д-ра Василя Панейка, відбулися наради збору членів Національної Ради, пробуваючих у Відні під проводом Євгена Петрушевича в днях від 9 до 17 грудня. На нараді Василь Панейко представив справу статуту для Галичини Лозинський зазначає, що рефреном на нараді звучала теза про єдність українських земель[32:203].

Він пише, що " Без різниці партій і областей мають бути сполучені всі українські землі в одній, суверенній, самостійній українській державі. Всяке розлучування українських земель та прилучення їх частин до інших держав уважатимемо шкідним для української держави та українського народу"[32:203].

На цій нараді висловивлено рішучий протест місії А. Лівіцького від 2 грудня 1919 р. та засуджено запропонований Найвищою Радою в Парижі статут для Східної Галичини. Згаданий протест проти Варшавської декларації (2 грудня 1919р.) внесено датою 11 грудня 1919р. і підписано Президентом Є.Петрушевичем. Основний зміст протесту звучить: " Іменем ЗОУНР, себто Східна Галичина та Північна Буковина, має право заявляти правосильно тільки її власне представництво та її власна легальна влада, яка існує і до сьогодні та своїх прав ніколи і нікому не зрікала ..." Далі йшлося в протесті, що договір Злуки УНР і ЗУНР застерігав для Державного Секретаріату - виконавчу, а для УНРади законодавчу владу. Тому ніхто не міг розпоряджатися землями Східної Галичини без самої УНРади, єдиного компетентного органу[32:203].

Після закінчення нарад у Відні д-р Є.Петрушевич відпустив Василя Панейка до Парижу для продовження дипломатичної роботи. Саме в Парижі д-р Панейко взяв участь разом з представниками гетьмана П. Скоропадського в

утворенні Українського Національного Комітету (УНК), який проголошував своєю метою "воскресіння України в етнографічних границях з'єднаної в федеративній формі з могутньою Росією[48:127]. УНК налагоджував зв'язки з різними емігрантськими організаціями, та домагався вирішення поставленої мети через представника в переговорах з Антантою. М. Лозинський стверджував, що державний Секретар закордонних справ В. Панейко у своїй професійній орієнтації не міг діяти без згоди галицьких кіл і зокрема д-р Є.Петрушевича, доказом чого були публікації "Українського Прапора", де всіляко виправдовувався перехід УГА до Денікіна. Красномовним є той факт, що сам Лозинський рішуче виступаючи проти москвофільської орієнтації 12 грудня 1919р. був відкликаний Євгеном Петрушевичем з членів делегації ЗУНР в Парижі[48:128].

Однак Є.Петрушевич виявляв обережність і не поспішав афішувати своє ставлення до УНК, через традиційну непопулярність російських симпатій в Галичині, та часті поразки на фронтах Денікіна, який на початку 1920 р. перестав бути серйозною військовою потугою. Та вже й Антанта, на яку постійно орієнтувався Є.Петрушевич, перестала наполягати на приєднанні Східної Галичини до майбутньої Росії. Тому то Є.Петрушевич вагався і ретельно зважував ситуацію, а надії окремих політиків об'єднати всі українські землі при допомозі білої Росії поступово втрачали актуальність.

З метою з'ясування позицій великих держав у східно-галицькому питанні і відповідного вироблення власного зовнішньо-політичного курсу Є.Петрушевич у січні 1920р. вирушив до Парижу і Лондона особисто[48:128]. У національному архіві Великобританії зберігається звіт заступника голови департаменту політичної розвідки Форін Офісу Дж. Хедлама-Морлі про його зустріч з Є.Петрушевичем, що відбулася 20 лютого. Є.Петрушевич висловлював рішучий протест проти розробленого Варшавою "статуту для Східної Галичини", що передбачав остаточне визнання приналежності західно-українських земель до Польщі. За його словами, українці Галичини "краще

визнають владу більшовиків, а ніж поляків". Ця заява була не зовсім обережна. Разом з тим д-р Є.Петрушевич намагався скористатися із суперечностей, що існували між Англією та Францією у підходах до повоєнної відбудови Центральної і Східної Європи. Доповідаючи, що Є.Петрушевич вразив його "як людина великої щирості, яка цілковито поглинута нещастям свого народу", Хедлам-Морлі підсумував, що він не має сумнівів стосовно того, що "більшовики знайдуть в них (українцях Галичини) союзників проти поляків, і це матиме серйозні наслідки". Висновки англійського дипломата були мало-втішними. Він казав: "Ситуація виглядає майже безнадійно" [48:128].

Наслідки кількомісячної поїздки президента не забарилися. Наприкінці травня 1920р. В. Панейка було усунуто з посади Державного Секретаря у закордонних справах і Голови галицької делегації в Парижі. ЗУНР відмежувалася від будь-якої причетності до УНК.

Повернувшись до Відня Є.Петрушевич своїм розпорядженням "Про організацію уряду для виконання державної влади в ЗУНР в часі тривання повновластей диктатора"(25.07.1920), створив еміграційний уряд Диктатора, що складався з відділів, на чолі яких стояли уповноважені Диктатора (Див. додаток 5.1). Так наприклад, перший віділ - для закордонних справ, другий віділ - для фінансів, торгівлі і промислів, третій - для справ преси і пропаганди і четвертий - для справ внутрішніх, судівництва, освіти, віросповідань, рільництва, пошти і телеграфу [32:204-206].

Еміграційний уряд Є.Петрушевича піклувався численною галицькою еміграцією, а перед усім інтернованими бригадами у Чехословаччині. Диктатор зосередив усі галицькі сили над виробництвом основ державного ладу в Галичині, кодифікації права. Є.Петрушевич розвинув широку діяльність на міжнародному полі через свої представництва і місії, надсилаючи ноти до Найвищої Ради і Ліги Націй. Завдяки цій праці, польському уряду не вдалося приспати справу Галичини і вона кілька раз ставала актуальною на міжнародній арені.

Тепер Є.Петрушевич радикально змінив зовнішньо-політичний курс, основою якого стала ідея Галицької Республіки. Міжнародна активність Є.Петрушевича на еміграції призвела до того, що Найвища Рада 10 лютого 1920 р. в м. Спа прийняла рішення, в якому зобов'язувалася посередничати між двома сторонами - поляками і більшовиками. Найвища Рада мала скликати для вирішення справ Східної Європи конференцію у Лондоні. В ній мали взяти участь РСФРР, Польща, Франція, Литва, Латвія, Естонія та делегація Східної Галичини для представлення своєї справи. Тоді ж проголосила Найвища Рада вперше прийняту нею ще 8 грудня 1919р. лінію лорда Керзона - що встановлювала кордон між Польщею і Східної Галичиною. Постановка проблеми Східної Галичини в договірних документах прийнятих в м. Спа, свідчила про те, що заходи Галицького уряду мали міжнародну підставу. Проблема Східної Галичини лишалася на порядку денному європейської політики завдяки енергійним заходам Євгена Петрушевича. Еміграційний уряд на чолі з Президентом до останніх днів свого існування проводив широку міжнародну діяльність. Д-р Є.Петрушевич забезпечив роботу дипломатичних представництв у Відні, Празі, Будапешті, Белграді, Римі, Парижі та Лондоні; в Канаді та Бразилії[89:арк4]. Неодноразово Президент Є.Петрушевич використовував трибуну Ліги Націй та інших міжнародних форумів.

Уперше з домаганням визнання незалежності Східної Галичини Є.Петрушевич звернувся 15 липня 1920 р. з нотою "До Президента Найвищої Ради Мирової конференції М. Мільєрана"[48:129]. Згодом Є.Петрушевич запропонував Великій Раді Амбасадорів в Парижі скликати нову конференцію з питань визначення статусу Східної Галичини, як Швейцарії Сходу. У ноті до Ради Амбасадорів 24.03.1921р. з цього приводу йшлося "що самотньо справедливе і населенням бажане розв'язання: є нейтралізація Східної Галичини, як самостійної Галицької держави". Урядам західних країн доводилась можливість і необхідність існування Східної Галичини. 30 квітня 1921р. Є.Петрушевич запропонував державам Антанти проект "Основ

державного устрою Галицької Республіки". Ним були підготовлені і видруковані брошури "Економічні основи Галицької держави" і "Основи самостійної Галицької державності". В цих документах наголошувалося, що так як "Швейцарська держава виросла на Альпійських переходах, так повинна вирости в інтересах європейського миру держава на Карпатських переходах"[48:129]. Однак аналогії з Швейцарією на жаль не знаходили схвального відгуку в європейських столицях.

Є.Петрушевич надавав пріорітетного значення взаєминам з Прагою. Представництво ЗУНР у ЧСР було найчисельнішим з усіх Галицьких закордонних місій. У зверненнях до Бенеша з проханням про надання допомоги у створенні самостійної Східно-Галицької держави (24.10.1920) наголошувалося, що виникнення такої держави "являється першорядним життєвим інтересом Чехословаччини"[93:арк4]. У липні – серпні 1921, під час особистих зустрічей з Масариком і Бенешем у Празі Є.Петрушевич безуспішно намагався реанімувати стару ідею Галицько-Чехословацької федерації. Великою несподіванкою для уряду Є.Петрушевича стала політична угода підписана міністрами закордонних справ Польщі та ЧСР 6 листопада 1921р., так звана угода "Скірмута- Бенеша", у якій Прага погоджувалась із захопленням Галичини Польщею. Тому після цієї події Є.Петрушевич згортає стосунки з ЧСР та зрікається своїх сподівань на створення федерації двох народів.

Голова уряду ЗУНР надавав великого значення стосункам з Англією, хоча йому і не вдалося викласти галицьку справу перед представниками британської дипломатії, які таких зустрічей уникали, проте впливова група міністра оборони Вінстона Черчілля досить прихильно ставилася до ідеї створення Галицької Республіки. Натомість Є Петрушевич обіцяв Англії контроль і концесії над нафтовими родовищами Галичини[48:131].

Є.Петрушевич налагодив зв'язки з США, надіслав свого посла до Ватикану, але Папська Держава займала обережну позицію у східно-галицькій справі. Є.Петрушевич висилає до Італії Василя Бандрівського як управляючого надзвичайною дипломатичною місією Галицької республіки у Римі, і за посередництвом А. Шептицького робить енергійні заходи для призначення представника ЗУНР у Ватикані

Нарешті 25 березня і 15 липня 1922р. Є.Петрушевич особисто звертається з листами до Папи Пія XI, в яких висловлюється з проханням піднести " святе слово за висвободження сего народу з польської неволі і визнання незалежності Галицької держави "[48:133]. Є. Петрушевич переконував, що в Незалежній Галичині "стала вперше католицька унія державною церквою і буде мати силу приєднати схід до Католицької Церкви ", у зворотньому випадку -"католицька унія стратить свою основу і буде відстрашаючим маревом на Сході Європи "[48:133].

Є.Петрушевич з своїм урядом скурпульозно цікавиться міжнародно-політичними тенденціями і надсилає інформацію своїм прихильникам до Галичини, в якій подає огляд європейської преси акцентуючи увагу на Галицькій справі та економічних інтересах Великих держав [86:арк3-5].

Крім того Є.Петрушевич інформує Великі Держави - переможниці, та уряди нейтральних країн про становище українського населення Галичини та свавілля польської адміністрації. Так 30 грудня 1920 р. з Відня Є.Петрушевич надсилає повідомлення урядам Великих Держав "Іменем Української Національної Ради дозволяю собі предложити Вашій Ексцеленції дальші факти надужить та знуцань польських окупаційних властей над українським населенням." Далі йдеться про конкретні факти, про політичні репресії проти ідейних прихильників ЗУНР[87:арк49-59].

Є.Петрушевич постійно надсилає ноти до Навищої Ради в справі польських насильств над українським населенням, звертаючи увагу на безпідставне виключення української молоді з Львівського університету, та

безглузду ліквідацію українських кафедр (25.09.1920) [43:1]. 22 грудня 1920р. звертається Є.Петрушевич з нотами до Найвищої Ради і Ліги Націй у справі порушення Польщею інтегральності Східної Галичини [44:1]. Таких звернень була незліченна кількість, але міжнародне співтовариство залишалося байдужим до проблем українського народу.

Звернемо увагу ще на такий факт. У листопаді 1920р. надсилає д-р Є.Петрушевич делегацію на загальні збори Ліги Націй у Женеві, яка вручила ноту в Галицькій справі та відбула ряд розмов з членами Ліги Націй. Наслідком цих заходів стало рішення Ліги Націй з дня 23.02.1921р., в якому стверджувалося, що "Східна Галичина лежить поза границями Польщі, що Польщі не дано мандату завести адміністрацію в Галичині, що Польща є тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, а сувереном її є - держави Антанти"[32:162]. Це був безперечно великий дипломатичний успіх д-р Євгена Петрушевича.

Голова уряду ЗУНР у екзилі і надалі продовжував викривати шовіністичну політику Польщі проти українського населення, в очах світової громадськості. У вересні 1921 р. він звернувся до Ліги Націй з заявою, в якій вказував, що українські народні школи та гімназії польська влада закриває, вчителів українців звільняють з роботи, не дозволяють відкриття вищої школи, переслідується українська мова [94:арк26].

Еміграційний уряд ЗУНР під проводом Є.Петрушевича активно виступав проти здійснення перепису населення Східної Галичини. Польські урядові кола хотіли через здійснення перепису ствердити польську етнічну більшість і покласти край українському питанню на міжнародній арені. Попри репресії і терор перепис населення Східної Галичини не дав бажаних результатів.

З метою остаточного вирішення Східно-Галицького питання, тобто міжнародного узаконення окупації Східної Галичини польський уряд восени 1922р. прийняв закон "Про воєводську автономію", в якому передбачалось обрати представників Східно-Галицького воєводства до польського сейму і

сенату. Сам факт проведення виборів означав би визнання українським населення польського суверенітету над Східною Галичиною. У вересні 1922р. Є.Петрушевич звернувся до українського населення Галичини закликаючи його бойкотувати вибори до сейму. У зверненні йшлося: "Східна Галичина до Польщі не належить, тому польський сейм у Варшаві не є нашим суверенним тілом. Участь у виборах була б якраз признанням Польщі того права, що їй ніхто не давав"[95:арк6-7].

Євген Петрушевич не залишався байдужим до долі населення Галичини і ретельно відслідковував дії польської влади, тому коли поляки розпорядилися набирати українське населення до польського війська Петрушевич звернувся до держав Антанти з такими словами: "Ми звертаємося до головних держав Антанти, щоб заборонити Польщі проводити примусову рекрутацію населення Східної Галичини до польського війська ..."[88: арк7].

Президент уряду ЗУНР в екзилі обгрунтовано надавав резонансу не тільки проблемам політичного безправ'я українців на окупованих Польщею землях Східної Галичини, а й питанням економічних переваг польського населення над українським. Він переймаючись питанням власності на землю, кидав у бік польських окупаційних властей докір у зв'язу з прийняттям низки законів про аграрну власність, якими по суті забезпечувалося верховенство польської держави над усією земельною власністю [96:арк1-2] (Див. додаток 5.2). Тим часом міжнародні тенденції посилювали вплив Франції на політику в Європі. США відмовилися ратифікувати Версальський договір, а отже й увійти до Ліги Націй. Большевицький режим закріпився в Росії і західні держави стали з ним рахуватися. Помер Лойд Джордж, що знав добре Галицьку справу і виступав проти приєднання Галичини до Польщі, з метою підтримки європейського балансу сил. З цими змінами відійшли на задвірки міжнародної політики і кличі про самовизначення народів та справедливості міжнародних стосунків. "Шкурні" інтереси стали мотивацією дій держав на міжнародному полі. Франція дістала від польського уряду право експлуатації нафти у

Бориславському басейні, а головою нафтової компанії, що мала здійснювати цю експлуатацію був президент Ради Амбасадорів Ж'юль Камбон [21:205]. За це Франція дала дозвіл Англії в нафтових справах у Мосулі та Ірані. Це була ціна за визнання Галичини як території на яку поширювався суверенітет Польщі. Заявив це виразно 14 березня 1923 р. італійський амбасадор у Парижі, звертаючи увагу на те, що польський сейм ухвалив 26 вересня 1922 р. Закон про воєводську автономію Східної Галичини, та дав згоду на заснування українського університету, тим самим поляки заспокоїли волю українців. Рада Амбасадорів 15 березня 1923р. санкціонувала анексію Східної Галичини Польщею. Євген Петрушевич звернувся до українського народу з протестом проти незаконного акту Ради Амбасадорів. Він наголошував: " Український народе ! У бою проти Польщі ти не будеш самий, бо разом із тобою стає на прю з імперіалістичною Польщею цілий український народ, а зокрема поневолений нею твій рідний брат з Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Вісім мільонів українців, що опинилися під польською кормигою, стають одностайною лавою, щоб звалити Польщу на українських землях і відновити Галицько-Володимирську державу. Від Карпат до Прип'яті займає наш непорочний синьо-жовтий прапор - символ нашої державності"[44:1].

Проте на цьому історичному етапі справу Східної Галичини, держави-переможниці розв'язали не на користь українців. Активна міжнародна діяльність Є. Петрушевича у справі визнання ЗУНР не може вважатися марною, бо вона розцінюється як зрослий рівень національної свідомості української еліти на переломних етапах історії. Саме ця праця Петрушевича застерігала спроби безоглядно розпоряджатися українським краєм чужоземним окупантам.

Іван Лисяк-Рудницький писав: “Немає сорому в тому, щоб бути переможеним у боротьбі за свободу. Навпаки, така поразка може стати джерелом духовної обнови, що з нього черпатимуть силу наступні покоління, продовжники цієї самої боротьби на новому історичному етапі.” [70:902]

Є. Петрушевич був провідником і натхненником української еміграції. Як зазначає Я.Окуневський: “ Петрушевич – вірить, він вірить в правоту нашої справи, яка побідити повинна і мусить. Його віра незламна і тверда як камінь. Віру ту вливає він в своє оточення” [89:арк2].

Але чинники міжнародної політики не рахувалися з справедливими домаганнями українства, справу було вирішено проти волі населення Східної Галичини. У зв'язку з цим на Президента уряду ЗУНР посипалися звинувачення за політичні прорахунки, за нібито не розуміння міжнародно-правових аспектів, за неправильну політичну орієнтацію. Є. Петрушевича оголосили поза законом, та бачили у ньому причину поразки ЗУНР[89:арк2]. Зрозуміло, що характер таких закидів носить емоційне забарвлення та аж ніяк не відповідає реальності. Є. Петрушевич не Наполеон, але чому не знайшлося окрім нього інших, хто б “вискочив на верх” – це ж був час революції і кожен міг взяти те місце, що мав Є. Петрушевич. Як зазначає історик Ярослав Окуневський “на превеликий жаль ціла соборна Україна із сорока мільйонів не викинула із свого нутра хоча б Наполеона І”. Помилка Є. Петрушевича лише в тому, що він “як джентльмен сів до столу карти грати, а партнери його оказались шулерами, обіграли його міченими картами”. [89:арк2]

Починаючи з 1920 р. погляди Є. Петрушевича все частіше зверталися не тільки на захід, але й на Радянську Україну і Росію. Правда у 1919р. Є. Петрушевич відкидав пропозиції Радянської влади про співробітництво, бо був переконаний, що більшовизм явище тимчасове, а також боявся викликати гнів Антанти.

Проте разом з розчаруванням у політиці Заходу і консолідації Радянської влади в Україні і Росії, Західно-Українська еміграція почала сподіватися все більше на Радянські потуги. Особливо орієнтація на Москву посилилася під час Радянсько-Польського конфлікту 1920-1921 р.р., наслідком якого стало звільнення Східної Галичини від Польщі. Але перемир'я в Ризі не розв'язало східно-галицьке питання у позитивному для українців ключі. В цей період Є.

Петрушевич та його оточення сподівалися, що українська справа при допомозі Радянської сторони може бути розв'язана на користь українців. Тому в цей час поживляються контакти Є. Петрушевича з Радянською Україною і Росією. Таємна інструкція Галицьким представникам на Ризькій конференції (К.Левицький, О. Назарук, Є. Брайтер, Л. Мишуга) підписана Є. Петрушевичем, забороняла їм вступати у контакт з польською делегацією, натомість зобов'язувала увійти в порозуміння з Радянською Україною та приєднати її до ідеї повного визволення Галичини з-під Польського панування.[48:134].

Але як нам відомо Радянська сторона погодилася на кордон, за яким Східна Галичина залишалася в складі Польщі, натомість Варшава зобов'язувалася не підтримувати більше Петлюру (1921р. договір в Ризі).

Є. Петрушевич і надалі продовжував вести переговори з Радянською Україною і Москвою, що тривали з ще більшою інтенсивністю в 1922 р. Відновилися вони під час роботи Генуезької конференції, коли Є. Петрушевич з допомогою Росії і України, які вирвалися з дипломатичної блокади намагався оживити Галицьке питання [51:95]. Москва і Київ виявляли прихильність, Х.Раковський навіть порадив Є. Петрушевичу вислати до Харкова чи до Москви своїх представників. Але справа до цього не дійшла, бо радянські сили не хотіли відкрито афішувати зв'язок з Є. Петрушевичем і заявляли, що відкрити представництво Національної Ради Східної Галичини у Харкові, чи Москві, а також забезпечити його утримання, уряд УССР на даний час не може.

Є. Петрушевич починаючи з 1921р., а особливо з 1923 р. відчував гостру матеріальну кризу. У зв'язку з шквалом критики, що спрямовувалась у бік Президента ЗУНР, емігрантські кола, а зокрема, діаспора Америки згортає фінансування екзильного уряду Є. Петрушевича. Тому Є. Петрушевич очікував від Радянської сторони матеріальної допомоги, йшлося про 5 млн. марок, постачання зброї, організації воєнної бази над Збручем і утримання на території Радянської України Галицького легіону. Проте справа дальше

обіцянок не йшла, Москва у такий спосіб намагалася лише поглибити тиск на Польщу.

Є. Петрушевич підтримував прорадянський курс і після акту 15 березня 1923 р., позв'язуючи свої надії з СРСР. Значна частина його соратників і навіть Кость Левицький засудили прорадянську орієнтацію і вирішили повернутися в Галичину, ставши на позиції “угодовства”. Інша частина залишилася на Заході, але відійшла від активної боротьби.

Після того як Є. Петрушевича позбавили можливості перебувати у Відні та Празі, він переїздить до Берліну. Там продовжує пропагандистсько-дипломатичну роботу, видає газету “Український Прапор”, домагається перегляду рішення Ради Амбасадорів.

Центр політичної діяльності переноситься в Галичину, куди з еміграції стали повертатися впливові діячі різних політичних партій, які стояли тепер на різних політичних позиціях у поглядах на перспективи національно-визвольного руху. Прихильники Є. Петрушевича в 1927 р. створюють в Західній Україні Партію Праці, яку очолював В.Будзиновський. Ця партія зайняла радянофільські позиції[58:171]. Сам експрезидент ЗУНР будучи в Берліні, сподівався на певну матеріальну і політичну підтримку. Про те як свідчать архівні документи – матеріали комісії у закордонних справах ЦК КП(б)У, в яких йдеться, що протягом 1924-1926 р.р. партійне керівництво неодноразово цікавилася Є. Петрушевичем. Так наприклад, політбюро ЦК КП(б)У 7 квітня 1924 р. заслухавши звіт Балицького, вирішило не надавати матеріальної допомоги Є. Петрушевичу.[83:арк40]. 17 листопада 1925 р. комісія ЦК КП(б)У у закордонних справах визнала “звернення Є. Петрушевича до уряду УСРР задовільним” і висловила за те, щоб “погодитись із заявою Крестинського (повноважний представник СРСР в Німеччині) про доцільність матеріальної підтримки Є. Петрушевичу, а також не припинення надання субсидії в розмірі одна тисяча карбованців на місяць[84:арк69-70]

Комісія у закордонних справах ЦК КП(б)У на своєму засіданні 4 травня 1926 р. обговорювала питання “приїзд Є. Петрушевича до УСРР”. О.Шліхтер – голова названої комісії, С.Скрипник, О.Шумський, В. Балицький та інші, що брали участь у засіданнях, вирішили: “Беручи до уваги, що з виїздом Є. Петрушевича з Берліну на його місце представника УНДО займе більш ворожа нам група, явно угодницького характеру, тому вважати приїзд Є.Петрушевича недоцільним” [85:арк234]

Розглядаючи проблему мотивації радянофільської орієнтації Є. Петрушевича, мусимо звернути увагу на два чинники. Спонукою до стосунків з Радянською владою Президента Є.Петрушевича, а пізніше уповноваженого УНРади, став безумовно процес посилення та консолідації більшовицьких елементів на Сході Європи, з якими почала рахуватися Америка, Франція, Англія. Є.Петрушевич розумів, що використавши силу і підтримку Радянської влади, можна буде знову поставити на порядок денний міжнародної політики галицьку справу. Другим чинником, який підсилив мотивацію прорадянської орієнтації – стало , безумовно, складне матеріальне становище Є.Петрушевича. Додамо, що Є.Петрушевич виявив принципову позицію у стосунках з польською окупаційною владою, продовжуючи надалі політику невизнання суверенітету Польщі над Східно-Галицькими землями.

Доктор Є.Петрушевич перебуваючи у Берліні ще довго продовжував боротьбу за галицьку справу. Коли в 1939 р. німецька армія розгромила Польщу, д-р Є.Петрушевич за рік перед своєю смертю (14 серпня) вніс меморіал до відповідних чинників Німеччини [36:162] (Див. додаток 5.3).

Останні роки життя д-ра Є.Петрушевича були позначені виснажливою боротьбою за фізичне існування. Експрезидента ЗУНР у Берліні переслідували тяжкі матеріальні умови. Його приятелів і симпатиків розсіяла Друга світова війна, залишились серед них тільки Апостольський Вікарій для українців у Німеччині, о. д-р. Петро Вергун та Гетьман всієї України Павло Скоропадський. Петро Вергун доглядав Євгена Петрушевича під час його

довготривалої недуги та деколи підтримував матеріально. Гетьман Скоропадський платив за нього борги, що німецький Євген Омелянович не мав чим покрити. Після того, як Радянська влада припинила фінансову підтримку д-ра Є.Петрушевича (1933р.), матеріальною підставою його фізичного існування в останні роки життя була асекурація на суму 20 тисяч німецьких марок. Асекураційні відсотки сплачував за д-ра Є.Петрушевича власник дому, в якому він мешкав та дбав про його утримання, а за те згідно з домовленостями успадкував після смерті Є.Петрушевича асекураційну премію.[36:162].

Помер д-р Є.Петрушевич під час Другої світової війни на 77-му році життя – 29 серпня 1940 р. в Гермсдорфі, поблизу Берліну. Його тлінні останки захоронив о. Петро Вергун на цвинтарі Римо-Католицької кафедри св. Гедвіги в Берліні. Похороном займалося Українське Національне Об'єднання, яке повідомило громадськість про смерть Президента. Хоч у Берліні була численна українська діаспора, на кладовище в похорон Президента ЗУНР, зійшлося небагато людей.

Микола Андрусак від імені стрільців УГА, Армії УНР попрощав д-ра Є.Петрушевича такими словами: “Не гомонять сьогодні жалібно Святоюрські дзвони й не проводять Першого Президента ЗОУНР на вічний спочинок. Не чути з приводу смерті члена Директорії Об'єднаної УНР жалібного стогону тих дзвонів Софійського Собору, що 22 січня 1919 р. голосили світові про Єдину Соборну Україну. Не віддають почесні сотні УГА Диктаторові ЗОУНР в часі найбільших подвигів УГА, Чортківського пролomu і вмаршу в Золотоверхий Київ. Саме напередодні 21-шої річниці того вмаршу, заснув серед скитальщини речник визвольних Галицько-Українських змагань 1918-1923р.р. д-р Є.Петрушевич”[36:163] (Див. додаток 5.4).

РОЗДІЛ VI.

ПОСТАТЬ Є. ПЕТРУШЕВИЧА У ЗМІСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ

6.1. Теоретичні основи формування виховного ідеалу

Для успішного виховання людини потрібні три важливі речі: великі цілі (по них важко промахнутись); великі перешкоди (вони гартують волю, зміцнюють дух); великі приклади (взірець для наслідування).

Цілі виховання в Україні зумовлені трьома чинниками: а) розпадом СРСР і проголошенням України самостійною державою (національне виховання); б) зміною соціально-економічної формації, переходом від соціалістичних суспільних відносин до ринкових, інтеграцією в європейське та світове товариство; в) побудовою демократичного, громадянського суспільства.

Як відзначено в «Державній національній програмі «Освіта». Україна XXI століття» – «Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури».

Мета виховання – це те, до чого прагне виховання. Метою виховання в педагогіці прийнято вважати кінцевий результат формування особистості. Водночас маємо відзначити, що оскільки виховання є безперервним, то і кінцевого результату виховання не існує. Людина формується упродовж життя, залежно від об'єктивних і суб'єктивних умов її онтогенезу (онтогенез – розвиток індивіда, на відміну від розвитку виду - філогенез). Оскільки різні виховні системи мають свої межі (дошкільна, шкільна, система виховання вищого навчального закладу, позашкільна інші), то їх хронологічні рамки

дозволяють зафіксувати певні рівні і набір якостей, властивостей, рис, що характеризують сформовану особистість.

Мета виховання конкретизується через систему виховних завдань, які об'єднуються в пріоритетні виховні напрями: 1) розумове, 2) моральне, 3) трудове, 4) патріотичне; 5) правове; 6) екологічне; 7) художньо-естетичне; 8) сімейне; 9) фізичне; 10) господарсько-економічне; 11) політичне. Дані напрями тісно пов'язані, доповнюють один одного, мають самостійне теоретико-методологічне значення. Водночас вони утворюють цілісну систему національного виховання.

Теперішні проблеми в українському суспільстві, його ментальний, ідеологічний розкол, що породжує поляризацію політичних взаємин, ескалацію військового протистояння, громадянські непорозуміння, спричинені багато у чому і недостатньою культурно-просвітницькою, ідеологічною, виховною роботою держави, сім'ї і громадськості. В умовах реформування освіти, надмірно захопившись її деідеологізацією, особливо у вихованні підростаючого покоління, в Україні знівельовано ідейну спрямованість виховання в основі якого мають бути національно-патріотичні цінності. Їх спектр широкий: «патріотизм», «почуття національної гідності», «історична пам'ять», «самопожертва в ім'я держави» тощо.

Деідеологізація освіти в Україні спричинила суттєві прогалини у вихованні молодого покоління на патріотичних засадах. Саме національно-патріотичні цінності мають лягти в основу виховного ідеалу.

Виховний ідеал – уявлення про взірець людської поведінки і еталон стосунків між людьми, що впливають із розуміння мети життя. Академік М.Фіцула зазначає, що ідеали осіб, що навчаються відрізняються як за змістом так і за структурою і дієвістю. Зміст ідеалу – те, яких людей, літературних героїв, історичних осіб, державних діячів, які якості особистості учень вважає ідеальними. Структура ідеалу – рівень узагальненості ідеалу, тобто чи ідеалом

є конкретна людина, чи сукупність рис окремих людей, узагальнених в одному образі. Дієвість ідеалу – ступінь впливу на поведінку і особистість вихованця

Візьми собі за приклад героя давніх часів, іди слідом за ним, порівняйся, обжени – слава тобі (О. Суворов).

Я готовий наслідувати Цезаря в усій величі його геніальної особистості, але так само я засуджую ті вади, які були йому притаманні (О. Суворов)

У всі часи виховний ідеал наповнювався своїм конкретно-історичним змістом, особливості якого детально проаналізовані Г.Ващенком у його праці «Виховний ідеал». У ній він характеризує більшовицький, християнський, загальноєвропейський та український національний виховний ідеал.

Більшовицький виховний ідеал у його баченні - це ідеал для побудови тоталітарної держави і керівництва нею. Його найважливішими рисами автор вважає беззастережну відданість комуністичній ідеології паралельно з ворожістю до інших та боротьбою з їхніми прихильниками. "Ідеальний більшовику – тип людини, - це запрограмований робот, позбавлений власних поглядів, власних почувань і волі».

Християнський виховний ідеал у баченні Г.Ващенка, формуючись засобами певної форми релігії, скеровує віруючого на наслідування Христа. Істинному християнину потрібно так читати і вдумуватися у Святе Письмо, щоб не лише розуміти його думку, а й дух.

Загальноєвропейський виховний ідеал орієнтується на всебічний розвиток особистості згідно із закладеними в індивідові задатками, з яких потенційно можуть розвинутися здібності: "Хай буде кожний досконалий сам собою" .

Український національний виховний ідеал базується та двох головних цілях: служіння Богові і нації. Бог – це абсолютна Правда, Любов, Справедливість, Краса. Виносила крізь століття цей ідеал лише селянська культура, створена переважно волелюбним козацтвом. Сьогодні село є колискою української нації де зберігається мова, традиції, звичаї, обряди,

національна історія, прислів'я приказки, народний календар сіельськогосподарських робіт тощо. З огляду на це, є Петрушевич є особистістю яка своїми поглядами, переконаннями, словами і ділами підтверджує уособлення національного українського ідеалу політика і державного діяча.

Розширює розуміння виховного ідеалу уже з позицій сьогодення сучасний вітчизняний учений О.І.Вишневецький. Насамперед він установлює ієрархію системи цінностей, зважаючи, з одного боку, на те, що суспільний організм включає шість ієрархічно взаємозалежних рівнів: природа - людина - родина - спільнота - нація (держава) - все людство, а з іншого, що кожен із цих рівнів виробляє і утворює у житті свої цінності. Вони й складають ту систему, різні рівні якої розташовані за законами ієрархії. Знизу до верху у вертикальному вимірі це розташовується у такому порядку: валеоекологічні цінності (природосвідомість, збереження здоров'я) - цінності особистого життя (характерність) - сімейні цінності (родинність) - громадянські цінності (демократизм) - національні цінності (патріотизм) - абсолютні вічні цінності (моральність) - Бог.

У зрілих людей, які займаються самовихованням, виховний ідеал часто носить збірний характер (Доблесть Ахілла, мудрість Соломона, наполегливість Сізіфа, рішучість Цезаря, винахідливість Едісона, тілесна довершеність Давида, фізична сила Самсона, дипломатичність Галейрана).

Так, питання виховного ідеалу піднімаються у статтях українських педагогів. Зокрема, Є.Кучеренко зазначає «Вся так звана «національна еліта», яка заповнила простір масових комунікацій, навіть не намагається сповідувати почуття відповідальності, чесність, гуманність, естетичні цінності, національні ідеї та інші ознаки (критерії) вихованої особистості. Саме тому, молодші школярі в умовах стихійного виховання дуже часто сприймають брутальних світських левиць, пиякуватих акторів, безграмотних політиків та державних діячів як ідеальних особистостей, які, як вважають в їхніх сім'ях,

незважаючи на свою невихованість, досягли життєвого успіху. Таким чином, масове нівелювання виховного ідеалу – це актуальна психолого-педагогічна проблема, яка у своєму практичному вирішенні не може обійти питання успіху та щастя підростаючого покоління» [27, с. 59 – 70].

В таких умовах вважаємо, що в основу виховного ідеалу як зразка людської поведінки і відносин, мають лягти особистісні якості героїв українського народу, імена яких необхідно популяризувати в нашому суспільстві.

На жаль до сьогоднішнього дня не визначений пантеон героїв. Для багатьох мешканців східної України героями є ті, хто сприймаються як антигерої на заході і у центрі і навпаки. Наприклад: Петро I (1672-1725) – російський імператор після відкритої підтримки гетьманом Іваном Мазепою Карла XII, наказав знищити гетьманську столицю — Батурин. Царськими військами, якими керував Олександр Меншиков, було замордовано від 10 до 20 тисяч (за різними даними) місцевих жителів. Як відомо Петро I у 1703 р. розпочав будівництво Петербургу. Це місто споруджувалось на болотистій місцевості, тому слід було організувати цілу систему каналів, які б дозволили осушити окремі болота та забезпечили підведення прісної води, а також вихід до моря. За наказом Петра I канали споруджувались в основному силами українських селян і козаків, які працювали в нестерпних умовах, що призводило до масових смертей (більше 2/3 від тих хто направлявся на такі роботи). 104 версти Ладозького каналу були густо встелені трупами кільканадцяти тисяч українських козаків. «Вікно в Європу» — місто Санкт-Петербург зводилося на кістках тисяч українців. У XVIII ст. українці навіть придумали прокльон – «Щоб тебе каналія забрала».

Власними словами цар Петро I виразився про українців так: «зело умны, и мы от этого можем быть не в авантаже (вигода, користь)». Він послідовно проводив централізаторську політику обмеження політичної автономії Лівобережної і Слобідської України, зменшуючи козацькі вольності. Зокрема,

після смерті Івана Скоропадського козакам було заборонено обирати нового гетьмана, а наказний гетьман Павло Полуботок був усунутий. У 1709 році цар Петро I наказав скоротити число студентів Києво-Могилянської академії із двох тисяч до 161-го, а кращим науково-просвітницьким силам звелів перебраться з Києва до Москви. Зокрема, це Інокентій Гізель (1600–1683), Іоанникій Галятовський (1620–1688), Лазар Баранович (1616–1693), Дмитро Туптало, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Симеон Полоцький (1629–1680). Саме вони відіграли визначальну роль у культурному розвитку тодішньої Московії.

Не зважаючи на усе це в Україні є цілий ряд пам'яток присвячених постаті Петра I (Монумент слави Петра I в Полтаві; Пам'ятник Петру I в Полтаві на місці відпочинку імператора після битви; Пам'ятник Петру I в Полтаві перед Музеєм Полтавської битви тощо). На цих пам'ятниках виховуються цілі покоління українців.

Те саме можна зазначити стосовно Катерини II (1729-1796) – російська імператриця, якій встановлено скандальний пам'ятник в центрі м. Одеса. Ми пам'ятаємо що зусиллями цієї російської імператриці було ліквідовано інститут Гетьманства (1764 р.) та жорстоко знищено південний форпост України, оплот національної свободи – Запорізьку Січ (1775 р.), ліквідовано полково-сотенну адміністрацію в Україні (1782 р.), легалізовано кріпацтво найжорсткішого типу.

Цікава історія із ставленням до Володимира Ульянова (Леніна) якого частина країни сприймає як героя, інша як антигероя. Прибічники останньої, активні учасники Революції гідності поводять себе радикально зносячи пам'ятники встановлені на честь вождя пролетарської, більшовицької революції 1917 р. А як бути класним керівникам, наставникам академічних груп, педагогам шкіл і вищих навчальних закладів? Питання ніби риторичне, але водночас і відкрите, потребує чіткого визначення на концептуальному рівні, на рівні ціннісного підходу до трактування минулого, саае крізь призму

побудови незалежної держави в Україні, а не з позицій сусідів чи інтернаціональних підходів.

Сьогодні в Україні продовжують дискутувати з приводу ролі і місця в історії України Івана Мазепи. Так, для російського імперіалізму він зрадник, а для українців це глава тогочасної козацької держави (гетьман), меценат і будівничий, фундатор науки і мистецтва, найосвіченіша людина свого часу, яка життя віддала справі визволення України з під російського панування.

Як правильно зазначив М. Томенко, на сучасному етапі слід відшукати такі історичні постаті, які б об'єднували українське суспільство і проводити дослідницьку роботу з відродження національної спадщини, пропагувати персоналії, імена, яких заслуговують на достойне місце у пантеоні української слави (Т.Г. Шевченко, Леся Українка, І.Я. Франко, Б.З. Хмельницький, П.Сагайдачний, І. Скоропадський, М.С. Грушевський та інші). До цього ряду визначних постатей слід віднести ім'я Євгена Петрушевича, дії якого були направлені на побудову незалежної сильної держави, збудованої на демократичних засадах.

6.2. Є. Петрушевич як приклад для наслідування у самовихованні особистості.

Розглядаючи політичну і громадську діяльність Євгена Петрушевича, ми не можемо не схилити голови перед його мужністю: він, беручи на себе важке завдання лідера визвольної боротьби, був свідомий своєї відповідальності не лише перед народом, але й перед історією. Хоча зазнав нещадної критики за допущені помилки — за вичікувальну позицію, обережність, вагання, — його заслуги перед Україною неперевершені. Упродовж усієї своєї політичної діяльності він проявив себе ідейним патріотом, розумним і передбачливим державним мужем, стійким борцем за національні інтереси.

Відомо, що характер людської особистості багато у чому залежить від успадкованих задатків. Майбутній керманч української держави народився у родині греко-католицького священика. Цікавим є той факт, що всі п'ятеро дітей подружжя Петрушевичів присвятили своє життя духовному збагаченню українського народу і обстоюванню його національних інтересів. А це ще раз підтверджує згадані вище дві головних цілі, на яких базується український національний виховний ідеал: служіння Богові і Батьківщині. Якщо сім'я є глибоко віруюча і з раннього віку дитині прищеплюють любов до Бога, створюються усі передумови для розвитку національної свідомості та патріотизму, то і діти виростають гідними своєї землі синами. На етапі становлення, така особистість відчуває причетність і власну значущість в розбудові майбутнього своєї держави. Саме тому вона віддано працює на благо суспільства й пильно слідкує аби не нанести шкоди своїми діями.

Повертаючись до історії становлення Є. Петрушевича як фахівця, не можемо не згадати його успішної правозахисної діяльності. Чесність, віданність справі та людям – ці два принципи стали головними рисами обдарованого юнака, за що й прозвали його «народним адвокатом». На той час адвокатські послуги були не із дешевих, однак Петрушевич брав з людей помірковану платню, при цьому блискуче і успішно захищав селян від австрійського і польського свавілля. Мабуть, саме тому він і не зміг доробитися до власного маєтку. Усі сучасники відзначали його кришталево чистий характер і виняткову порядність та скромність.

Думати в першу чергу про інших, і в останню – про себе – такою є справжня самопожертва та відданість своєму народу. Є. Петрушевич не думав про власне збагачення, натомість він дбав про духовне збагачення простих селян. Ставши головою філії «Просвіта», започаткував повітову ощадну касу, взявся за будівництво Народного дому, відкривав читальні. Саме ця активна діяльність зумовила обрання Є. Петрушевича послом до австрійського парламенту. Будучи людиною енциклопедичних знань і чудовим оратором, він

і тут не втратив своїх лідерських позицій. У парламенті займав безкомпромісну позицію у боротьбі за обстоювання прав українського населення, проти ополячення.

Глибокий патріотизм і любов до рідного краю явно проступають у характері політика Є. Петрушевича. Мабуть через це збір наших нотаблів вибрав Петрушевича на президента Західньо-Української Народної Республіки, вибрали його й тому, що всі знали, жертвність Є. Петрушевича, який усе своє життя посвятив невсипущій праці для щастя нашого народу, що він культурний у поведінці з іншими, високоосвічений чоловік, що він досвідчений довголітній парламентарист, знаменитий бесідник, досконалий правник, безкорисний, обов'язковий, муж кристального характеру, чоловік чистих рук і чистого серця, прямолінійний, почлідовний і непохитний у своїх намірах, з глибоким почуттям своєї відповідальності за свої вчинки.

Новостворений уряд з глибокою вірою і самовідданістю намагався зберегти українську державність. Після втрати Львова уряд ЗУНР перебрався спочатку до Тернополя, потім до Станіславова (Івано-Франківськ), відбулася перша сесія Української Національної Ради. 150 посланців з усіх куточків Галичини прийняли ухвалу про Злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в єдину самостійну соборну державу. Майже одногolosно президентом Національної Ради знову обрали Євгена Петрушевича.

Після того, як 22 січня на Софіївському майдані у Києві відбувся історичний акт Злуки, Євген Петрушевич став членом директорії - уряду УНР. Як далекоглядний політичний діяч Петрушевич, знаючи про той хаос і нестабільність, міжпартійні чвари, які панували на території Великої України, залишив за ЗУНР право на автономію і власний уряд. Тобто тут, є. Петрушевич виступає перед нами як державний діяч, що палко підтримував і своєю невтомною працею втілював ідею соборності України.

Попри усі труднощі, тотальну розруху уряд ЗУНР і Національна Рада встигли зробити чимало. Ухвалили закон про земельну реформу, налагодили судочинство, шкільництво... Створили регулярну Галицьку армію, яка налічувала 125 тисяч багнетів. Січові стрільці, воїни-добровольці були зразком військової дисципліни і сили духу. Але вони не змогли протистояти армії Галлера. Це - 70 тисяч добре оснащених і вишколених вояків, якими командували французькі офіцери і генерали. Ця армада здійснила перелом у війні і відтіснила Галицьку армію на Велику Україну.

У найважчий період війни, коли у державі почався хаос, коли армія відступала по усій лінії фронту, за пропозицією військового командування Національна Рада надала Євгену Петрушевичу диктаторські права. Тоді до нього зверталися «пане диктаторе». У Галичині цей вимушений крок сприйняли з розумінням. А от Директорія і, насамперед, головний отаман Симон Петлюра, були розгнівані. Це розглядалося як прояв галицького сепаратизму. Петрушевича позбавили членства у Директорії, були навіть пропозиції заарештувати його.

Ситуація сталася до того ступеня напружена, що Петрушевича охороняла в Кам'янці бригада Українських Січових Стрільців. Уряд Петлюри всяко намагався розкласти Галицьку Армію і приневолити Петрушевича уступити зі свого становища та передати Армію під провід Петлюри. Однак армія не давалася, вона залишилася беззглядно вірна своєму отаману. Дехто з оточення Петрушевича підштовхував його до військового перевороту з тим, щоб він усунув Петлюру і очолив уряд УНР. Петрушевич на це не пішов. Він казав, що загине разом із Петлюрою...

Мабуть це черговий раз доводить, що Є. Петрушевич не прагнув до влади, його найважливішою місією була підняти з колін поневолену рідну Україну. Про діяльність Є.Петрушевича свого часу впливовий політик К.Левицький писав: «Євген Петрушевич виявляв велику енергію у важніших

хвилинах наших визвольних змагань, поміж послами належав до діячів гострійшого тону».

На жаль, кінець 1919 року не приніс для України бажаних змін і омріяної свободи. Під тиском зі сходу й заходу Євген Петрушевич змушений емігрувати. Він вже не зміг більш повернутися до Галичини, однак ніколи не визнав польської державности в Галичині. Вважав себе уповноваженим Галицької Української Національної Ради. Цим прийняв Петрушевич за свій обов'язок бути даліше репрезентантом Галицької Землі на міжнародному полі і репрезентантом її стремлінь до незалежного життя.

Кілька років тому ветерани дивізії "Галичина" здійснили перепоховання праху Петрушевича на Личаківському цвинтарі, неподалік польського військового меморіалу. Деякі історики і політики вважають, що перепоховання слід було б здійснити на Янівському цвинтарі, на меморіалі українських січових стрільців. Там поховані найближчий соратник Петрушевича Кость Левицький, головнокомандувач УГА Мирон Тарнавський, сотні січових стрільців.

Про постать Є. петрушевич а написано немало віршів, пісень у яких кристалізується весь патріотизм його особистості.

Народня пісня.

*Бодрімось, брати-галичани,
Не час на розпуку, не час,
Нам ще Великдень настане
І сонце засяє ще в нас. (2)
Почують ще гори і доли
Наш брязкіт оружжя і спів,
А синьо-жовті прапори
Замають Перемишль і Львів. (2)*

**НА СПОМИН ПРЕЗИДЕНТОВІ Д-РОВІ Є. ПЕТРУШЕВИЧЕВІ
В 25-ЛІТНІ РОКОВИНИ ЙОГО СМЕРТИ.**

*Спи, наш Вожде, спи у чужій стороні,
Нехай сниться Тобі земля рідна,
Для якої Ти працював ввесь свій вік,
Нехай сниться Тобі Україна.*

*Нехай сниться Тобі срібнолентий наш Сян,
Княжий Львів та високі Карпати,
Нехай сниться Тобі наші бори-ліси,
Сади, поля та цвітучі левади.*

*Нехай сниться Тобі праця Твого життя,
Щоб зірвати народ наш до бою,
За подоптану честь, за зневаги гіркі,
За Державу свою — кращу долю.*

*Нехай сниться Тобі вірний Тобі народ,
Що йшов разом з Тобою до бою,
Що на зазив Твій зі співом на устах
Гинув в боях за славу і волю.*

*Ми упали в борбі, любий Вожде Ти наш,
В боях стратили много народу,
Та живою осталась Ідея Твоя,
Щоб мечем здобувати свободу.*

*Ми підемо шляхом, який Ти нам вказав,
І посягнем по Сонічко-Волі,*

*І зірвемо ярмо, яке на нас тяжить,
І діб'ємося кращої долі.*

*А тоді, Вожде наш любий та й дорогий,
Ти повернеш у славі до дому,
І спічнеш Ти тоді між народом Своім,
Любим Тобі аж до темного гробу.*

Семен Шевчук

На честь Є. Петрушевича названо площу у Львові та вулиці у багатьох містах і селах Галичини. На батьківщині героя, у м. Буську восени 2008 року відкрито перший монумент Президенту ЗУНР. Того ж року Національний Банк України випустив монету на його честь. Також встановлено пам'ятну таблицю на будівлі Чортківської міської ради (ратуші), присвячену перебуванню Президента Є.Петрушевича та уряду ЗУНР. Все це яскраво свідчить про те, що праця і вклад Є. Петрушевича в становлення української держави не були непомітними, а глибоко закарбувалися на сторінках історії та в пам'яті вдячних нащадків.

Такі герої національної історії як Є. Петрушевич дають педагогам і їх вихованцям приклади поведінки, особистісні якості, з яких слід конструювати виховний ідеал, як взірець для наслідування.

ВИСНОВКИ

Дане дослідження дозволяє стверджувати, що громадсько-політична діяльність Є. Петрушевича відіграла значну роль у суспільно-політичному житті русько-українського народу другої половини XIX- першої половини XX ст., та мала вплив на міжнародну дипломатію у міжвоєнний період.

Доктор Є. Петрушевич західноукраїнський політичний діяч, який творив на зламі століть XIX/XX, тоді коли український національно-визвольний рух в своєму розвитку вже пройшов культурно-освітній етап і переходив у фазу політизації. Саме в період бурхливого національного піднесення викристалізувалась іпостась Є. Петрушевича як суспільно-політичного діяча і героя української історії. Він, безперечно породження свого часу, особистість креативність якої обмежувалася загальними закономірностями і тенденціями історичного моменту.

Юнак (Є. Петрушевич), який виховувався «громадським способом» з яскраво вираженим національним забарвленням, швидко інтегрувався в соціальні процеси, адаптувався в царині громадсько-політичного життя, де і реалізував свій творчий потенціал.

Є. Петрушевич спочатку відзначився організаційною працею на Сокальщині, Сколівщині, де його знали як прекрасного промовця, палкого оборонця селянства. «Не було закутку в повіті, де б його люди не знали»- пише С. Ярославин [101:19]. За віддану і терпеливу працю. заслуги перед народом, громадськість Галичини доручила Є. Петрушевичу представляти інтереси українства у Віденському парламенті та Галицькому сеймі, де він «шліфував» свій політичний характер, дипломатичність, виховував у собі глибоке почуття відповідальності за власні дії.

Серед провідників Української революції 1917-1920 рр, Є. Петрушевич був «єдиним політиком за фахом», особистістю, що мала колосальний досвід громадсько-політичної праці.[27:210].

Є. Петрушевич виступив носієм української політичної думки в основі якої лежала ідея створення Незалежної Держави. Саме під егідою доктора Є.Петрушевича на уламках багатонаціональної імперії Гасбургів постала молода українська держава (ЗУНР). Є. Петрушевич був обраний її президентом. На цьому державному посту він віддав усі свої сили на розбудову державних інститутів та утвердження ЗУНР на міжнародній арені.

За своє суттю до 1921 року політика Є. Петрушевич була проавстрійською та проантантівською, що з точки зору реалій конкретної історичної доби є цілком виправданим та обгрунтованим. Президент ЗУНР дотримувався у своїй політиці соборницької платформи. Він заявляв: «По лінії з'єдинення не має поміж нас двох гадок». Отримавши диктаторські повноваження, Є.Петрушевич після завершення Чортківського пролomu під тиском польської мілітарної сили перейшов з військом за Збруч для продовження боротьби за українську державність разом з Директорією УНР.

На великій Україні диктатор ЗОУНР з своїми уповноваженими, по відношенню до уряду директорії УНР та особисто головного отамана, опинився в схемі безкомпромісного тактичного протистояння. Погляди на перспективу революції у наддніпрянців відрізнялися від точки зору галичан. Така конфронтація, підсилена особистими владними амбіціями, стала однією з причин катастрофи. Кам'янецький період діяльності для Є. Петрушевича позначений трагізмом і надзвичайною складністю.

Диктатор ЗОУНР не склав своїх повноважень з втратою державної території і продовжив боротьбу за українську справу на міжнародній арені. Є.Петрушевич став творцем еміграційного уряду, який через дипломатичну роботу намагався забезпечити визнання Східної Галичини у статусі незалежної держави. Голова уряду ЗУНР в екзилі, налагодив зв'язки і встановив дипломатичні контакти з багатьма переможеними та нейтральними країнами (Англія, Франція, Італія, Ватикан, Швеція, Аргентина та ін.). Така

широкомаштабна міжнародна праця не дозволила безоглядно і свавільно панувати польській адміністрації над українцями Галичини.

З прийняттям Радою Послів Акту 15 березня 1923 року, який несправедливо закріпив на Західно-Українських землях юрисдикцію Польщі, Є.Петрушевич починає налагоджувати контакт з новим потужним геополітичним чинником на карті Європи- Радянською Росією. Остання могла, на думку уповноваженого УНРади, в чергове поставити галицьку справу на порядок денний міжнародної політики. Але СРСР лише загравав з Є.Петрушевичем, намагаючись у такий спосіб впливати на Польщу.

Даючи оцінку досліджуваній персоналії в контексті соціально-політичної системи Вільфредо Парето, зауважимо, що у сфері політичної діяльності Є.Петрушевичу слід присвоїти високий індекс здібностей і фактичного, і потенційного стану [105:987].

З позиції історико-педагогічного осмислення громадсько-політичної діяльності Є.Петрушевича підкреслимо, що титанічна праця останнього сприяла стрімким процесам культурного, релігійного, Національного Відродження кінця XIX- першої чверті XX, а його державотворча робота заповнила ще один інтервал у тяглоті Української державності.

З погляду конструювання виховного ідеалу на прикладі Є.Петрушевича насамперед слід відзначити, що постать та діяльність відомого діяча ЗУНР, як і в роки визвольних змагань українського народу, так і в наш час є надзвичайно цікавою, повчальною, дискусійною, особливою, зважаючи на реалії сучасного політичного життя вже незалежної України.

Є.Петрушевич на початку XX ст. користувався великою пошаною й авторитетом серед національно-свідомого та активного українського громадянства Східної Галичини. Він, поряд з такими відомими та авторитетними галицькими політиками, як Ю.Романчук, К.Левицький, Є.Олесницький, Т.Окуневський, представляв собою тип культурного та високоосвіченого європейця, що проявлялося в його поведінці та в публічних

виступах. Не будучи демагогом та самозакоханою особою, не терпів реклами й інтриг, тому мав велике почуття обов'язку і відповідальності за свої вчинки. Як зазначають сучасники Є.Петрушевича, він був дуже презентабельною особою був найкращим українським промовцем в австрійському парламенті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альманах Станіславської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини./Крапвціва Б.-Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975.-Т.ІІ.-769 с.
2. Бережанщина в спогадаг емігрантів.- Тернопіль,1993.-392 с.
3. Бондаренко Г.В. Історичне пізнання : питання теорії і практики.-Луцьк :Ред.-вид.відд. Волин.держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 1998.-189 с.
4. Бучач і Бучаччина.Історико-мемуарний збірник.-Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто,1972.-943 с.
5. Васькович Г.Євген Коновалець і Євген Петрушевич В1920-1921р.//Євген Колець та його доба.-Мюнхен.1974.-С.303-314.
6. Верига В.Визвольні змагання в Україні 1914-1923рр.: В II т.-Львів,1998.-Т.ІІ.-502 с.
7. Верига В.Там де дністер круто в 'ється.-Львів: Каменяр,1993.-278 с.
8. Винниченко В.Відродження нації (Історія української революції[липень1917р – грудень 1919]).: В III ч. –К.:Видавництво політичної літератури України , 1990.- Ч.ІІІ.- 542 с.
9. Генник М.Зрада Ради Амбасадорів // ЛЧК.-1993.- №1-2.-С. 10-12 .
10. Голубець М. Белз - Буськ- Звиногород. - Львів: Новий час, 1927.-76 с.
11. Городня Н. Їм потрібні були сильні союзники. Українське питання на Паризькій мирній конференції // УІЖ.- 1993.- №11.-С.65-72.
12. Гунчак Т.Україна: перша пол.ХХ ст.: Нариси політичної історії.-К.: Либідь, 1993.-288 с.
13. Гуцал П.. Півторак Р. Уряд ЗУНР у Тернополі //Свобода.-1998.- 1 грудня
14. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 на Західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину.- К: Либідь, 1993.- 404 с.
15. Демирчук С. Півсторіччя громадської праці 1905-1955. - Нью- Йорк, 1956.- 368 с.
16. Дерев'яно С., Панчук А. ЗУНР в українській історіографії // УІЖ. - 1995.- №2.- С.28-36.
17. Державний архів львівської області (далі- ДАЛО). Ф.129. оп.1. спр.229.
18. ДАЛО Ф. 200. оп. 2. спр. 445.
19. Доценко О. Матеріали і документи до історії української революції :В IV т.- К.: Либідь, 1993. – Т.ІІ. -364 с.
20. Історія українського війська.: В II ч. / Під ред. Тиктора І.- Львів, 1936.-Ч.ІІ. –568 с.
21. Історичні постаті Галичини ХІХ-ХХ ст. Євген Петрушевич. //Бібліотека Українознавства НТШ. -1961. -Ч.8.-С.159-207.
22. Карпенко О.Ю. Листопадова 1918 народно-демократична революція на західно українських землях // УІЖ, 1993.- №1.-С. 16-27.
23. Киричук Ю.А. Петрушевич як громадсько- політичний діяч // Вісник львівського університету. Серія: історична.- Львів,1992. Вип.28.-С.67-72.

24. Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ століття (1900 -1919) - К., 1960.-370 с.
25. Коритко Р. Євген Петрушевич- президент ЗУНР// ЛЧК. - 1991.- №1.-С.12-14
26. Котляр М. , Кульчицький С. Довідник з історії України. - К.: Україна, 1996. -463 с.
27. Кучеренко Є. В. Проблема виховного ідеалу у формуванні особистості молодшого школяра / Є. В. Кучеренко // Вчителю про молодшого школяра: психологічний аспект : [збірник наукових праць]. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – 2013. – с. 59 – 70
28. Левицький К. Великий зрив (до історії української державності від березня до листопада 1918 на підставі споминів та документів). - Львів: Червона калина, 1931.-227с.
29. Левицький К. Українські політики Галичини.-Тернопіль 1996.-185 с.
30. Литвин М. Українсько-польська війна - Львів, 1998.- 496 с.
31. Литвин М. Науменко К. Історія ЗУНР.-Львів: Світ, 1995.-368 с.
32. Лозинський М. Галичина р.р.1918 - 1920. -Нью-Йорк: Червона калина, 1970. -228с.
33. Лозинський М. З Новим роком 1924.Теперішній стан будови Української Держави і задачі Західно Українських Земель.- Женева,1924.-95 с.
34. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917 – 1921: В III ч. - К.: Видавництво Прометей, 1950. –Ч.ІІ.-245 с.
35. Макарчук С.А. Українська республіка Галичан. Нарис про ЗУНР. - Львів: Світ, 1997. - 192 с.
36. Максимчук І.О. Нарис історії роду Петрушевичів. - Шикаго, 1967. - 288 с.
37. Матейко Р., Мельничук Б. За рідний край, за нарід свій. Українська Галицька Армія на Тернопільщині. - Тернопіль, 1993. - 73 с.
38. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ століття. -К., 1995.- 412 с.
39. Назарук О. Гоги і магоги. Політична брошура присвячена для гарантування будучих українських провідників. - Львів: Бібліотека УНО, 1936. - 127с.
40. Назарук О. Рік на Великій Україні: Компект споминів з Української революції. - Відень : Видання Українського прапору, 1920. - 344 с.
41. Недрукований лист д-ра С. Барана до президента Петрушевича // Український історик.- Денвер – Колорадо.- Ч.ІІ-ІІІ.-С.45.
42. Науменко К., Литвин Н. Західноукраїнська Народна Республіка. - Львів: Світ, 1994. - 367 с.
43. Наукові записки. Серія: історія. Випуск 8. - Тернопіль, 1998.-216 с.
44. Нота Уряду Західної України... // Український Прапор - Відень, 1921.- Ч.5.С.1
45. Нота Уряду Західної України... // Український Прапор - Відень,1921. -Ч.4. С.1-2.
46. Нота Уряду Західної України... // Український Прапор - Відень,1920.- Ч.3.С.1
47. Нота протесту Уряду Західної України... // Український Прапор - Відень,1919.- Ч.36.С.1

48. Нота Уряду Західної України... // Український Прапор - Відень, 1920.- Ч.65.С.1
49. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР //Київська старовина. -Торонто, 1997.- №3-4.-С.114-138.
50. Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини // Україна в минулому.- Львів, 1995.- Вип. 7.-С. 32- 44.
51. Павлюк О. В. Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність? // УІЖ. -1997.- №3.-С.109-117.
52. Павлюк О. В. Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність? // УІЖ. -1997.- №4.-С.95-102.
53. Павлюк О. Від злуки до розриву // Наука і суспільство. - 1994.№4/6.-С.8-12.
54. Павлюк О. Від злуки до розриву // Наука і суспільство. - 1994.№7/8.-С.6-12.
55. Паїк В. Україна в минулому і сьогодні (історичні й географічні карти).- Едмонтон- Торонто, 1982.- 38 с.
56. Петрушевич Євген.//Генералітет українських визвольних змагань.- Львів, 1995.-с. 21 .
57. Петрушевич Євген.//Енциклопедія українознавства: В Х ч./ В.Кубійовича.- Львів: Молоде життя, 1970.- Ч.VI.-С.2040-2041.
58. Петрушевич Євген // Українська загальна енциклопедія. Книга знання в 3-х т./під ред.Рановського І.- Львів- Станіслав- Коломия: Рідна школа.-С. 1039-1042.
59. Петрушевич Євген //Українська ідея.Постаті на тлі революції революці / Сиволюба Ю. В.- К.: тов. Знання України, 1994.- С.156-172.
60. Петрушевич Євген. //Український – Радянський енциклопедичний словник./ М.Бажана.,1967.-С.787.
61. Петлюра С. Статті. - Київ: Дніпро, 1993.-334с.
62. Підволочиська земля в спогадах емігрантів / під ред. Матейка Р., Мельничука Б.- Тернопіль: Тернопіль, 1993. -175с
63. Предвісники і творці листопадового зриву. Західно- українські громадянські і політичні діячі /С. Волинця.- Вінніпег: Тризуб, 1961. -236 с.
64. Полянський О. В обороні своєї держави: До 80- річчя ЗУНР // Вільне життя.- 1998.- 3 листопада.
65. Полянський О. Дочекались Великого Дня: до 80 річчя ЗУНР // Свобода.- 1998.- 31 жовтня.
66. Полянський О. Західна Україна у двох революціях 1848- 1918р.- Тернопіль: Джура, 1998.- 52с.
67. Полянський О. Історичні силуети - Тернопіль: Лілея, 1998. -126 с.
68. Промова посла д-ра Є. Петрушевича 16. 06. 1916р. // Новий Шлях- 1979.- Ч.6.-С.2.
69. Радянська енциклопедія історії України:В IVт. /А.Скаби.-К.,1971.-Т.III.- 568с.
70. Савчен І. Буськ у вирі століть- Львів: Львівські новини ,1996.- 174с.
71. Солдатенко В.Ф. Українська революція . Історичний нарис:Монографія.- К.:Либідь,1999.-910 с.

72. Стахів М. Друга Советська Республіка в Україні.- Нью-Йорк-Детройт-Скрентон, 1937.-199 с.
73. Стахів М. Західня Україна. Нарис історичного державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр.- Скрентон, 1959.- Т III.- 199с..
74. Стахів М. Західня Україна. Нарис історичного державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр.- Скрентон, 1959.- Т IV. 192с.
75. Тищик Б.Й. Вівчаренко О.А.. Західно Українська Нар. Респ. 1918-1923- Коломия, 1993. -120с.
76. Теревовлянська земля. Історико- літературний збірник .- Нью - Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1968. -430с.
77. Тиждень.-1999. Available:
<http://www.gc.kiev.ua:810/week/23-99/23w-cik.htm>
78. Турянський О. Президент Західно-Української Республіки // Історичний календар 1998р.-1997. –С.161.
79. Удовиченко О. Україна у боротьбі за державність: історія організації і бойових дій Українських збройних сил 1917-1921р.р.-Вінніпег: Дм.Микитюк, 1954.- 176с.
80. Україна в минулому і сьогодні... Випуск
81. Українська місія до Варшави// Український прапор-Відень, 1919.-Ч.27.-С.1.
82. Цегельський Л. Від легенди до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопада 1918.- Нью-Йорк-Філодельфія: Булава, 1960. - 313с.
83. Чубатий М. Держава на ймення ЗУНР. // Вільне життя.- 1991.- 7 листопада.
84. Шанковський Л. Українська Галицька Армія.. Воєнно-історична студія.- Вінніпег- Канада, 1974. –396с.
85. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для галицької землі 1918-1939р.- Торонто, 1965. -279с.
86. Шухевич С. Спомини з Української Галицької Армії. Нью- Йорк, 1970.- Ч.ІІІ.-256с.
87. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно Українських землях 1918-1923.- Філодельфія, 1951.-283с.
88. Центральний державний архів громадських об'єднань України у м.Києві (далі-ЦДАГО України у м. Києві) Ф. 1. оп. 16. спр. 1.
89. ЦДАГО України у м.Києві Ф.1. оп. 16. спр. 2 .
90. ЦДАГО України у м. Києві Ф. 1. оп. 16. спр. 2.
91. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі-ЦДІА України у м. Львові).Ф. 355. оп. 1. спр.115.
92. ЦДІА України у м. Львові. Ф. 368. оп. 1. спр. 121.
93. ЦДІА України у м. Львові.Ф. 368. оп.1. спр. 121.
94. ЦДІА України у м. Львові. Ф. 383 . оп. 1. спр. 4.
95. ЦДІА України у м. Львові. Ф. 309. оп. 1. спр. 1871.
96. ЦДІА України у м. Львові. Ф. 146. оп.7. спр.4217.

97. ЦДІА України у м.Львові. Ф. 146. оп.7. спр.4452.
98. ЦДІА України у м.Львові. Ф. 581. оп.1. спр.115.
99. ЦДІА України у м.Львові. Ф. 581. оп.1. спр.131.
100. ЦДІА України у м.Львові. Ф. 581. оп.1. спр.140.
101. ЦДІА України у м.Львові. Ф. 368. оп.1. спр.119.
102. Stenographische Protokole Sitzung...1917р. Цитуєу Іван
Тесля.Непокараний злочин.// Новий шлях.- 1979.-№ 47.С.48-51.